

VALERI MAXIMI
FACTORVM ET DICTORVM
MEMORABILIVM

LIBRI NOVEM

CVM INCERTI AVCTORIS FRAGMENTO

DE PRAENOMINIBVS

RECENSUIT ET EMENDAUIT

CAROLVS KEMPFIVS

DR. PHIL. GYMNASII LEYCOPHAEI BEROLINENSIS PRAECEPTOR ORDINARIVS.

BEROLINI

IMPENSIS GEORGII REIMERI

MDCCLIV.

IOANNI FRIDERICO BELLERMANNO

THEOL. ET PHIL. DR. GYMNASII LEVCOPHAEI BEROLINENSIS DIRECTORI,

HVNC LIBRVM

GRATAE PIETATIS TESTEM ESSE VOLVIT

AVCTOR.

Quartus hic annus est, ex quo quae equidem in emendandos Valerii Maximi libros conferre posse mihi uidebar typographo excudenda tradidi. Speraueram tunc intra anni spatium hoc opus ita absolutum iri ut edi publicique iuris fieri posset. Quae spes multum me fefellit. Vix enim tribus plagulis ab illo descriptis ipse ad arma euocatus per aliquot menses ab officio, quod mihi in recensendis corrigendisque operarum speciminibus desumpseram, ita abstractus sum, ut mox omne imprimendi negotium modo inceptum necessario interromperetur. Ac ne tum quidem, cum pacato rei publicae statu mihi studiisque meis redditus essem, fata ut sine intermissione opus continuaretur nostrum patiebantur. Typographus enim a me desertus aliorum interim uirorum curas describendas susceperat, quarum celeriter perficiendarum necessitate imposita nostram rem non potuit quin tardius persequeretur. Ego uero interea publico praeceptoris munere in gymnasio huius urbis praeditus, mox tot me tantisque negotiis circumfusum uidebam, ut nonnisi subsecuias horas de nocte saepe detrahendas huic libro impendere potuissem. Quam occupationem, alioquin iucundissimam mihi, quotienscumque ad Valerium meum tamquam ad deuerticulum accedebam, eo molestius sentiebam, quo plura se offerebant, quae mihi aut aliorum grammaticorum libris interea emissis edocto aut sponte mutata opinione mutanda rectiusque constituenda uiderentur. Quibus curis cum accesserit ingratus ille ea, quae excusa erant corrigendi labor, ita ut modo in hac modo in illa officii parte celerius quam gratum erat mihi uersandum fuerit, non pauca

fortasse erunt, quae ut angusto, quod auctori concessum erat, tempore excusentur a beneuolo et indulgenti lectore petant. Aliud incommodum huic libro e longo temporis spatio, quod inter imprimendum consumebatur, prodiit, inconstantia quaedam in scribendo et maxime in distinguendo, cum quam rationem ab initio secutus eram, ea procedente opere magis magisque displicuerit, ita ut in nonnullis saltem omittenda uideretur. Quae tamen inconstantia ad minutas plerumque res redit neque deprehenditur in uarietate scripturae e codicibus enotata, in qua, cum uel quae leuissima putantur maximi ponderis fieri possint, conscribenda numquam aut a proposito consilio discessisse aut non ea qua par erat fide ac diligentia egisse me confido. Praeterea aegre nunc fero quod praefationem eam, quae sequitur, ante imprimendam curauim quam ipsi memorabilium libri meique in illos commentarii descripti erant. Quod feci, ut breuius de multis in notis possem agere, ad hanc praefationem ablegatis lectoribus. Neque uero praeuideram fore ut nonnulla immutarem, cum ante quam excuderentur ultimum recenserem schedas meas. Quo facto iam de paucis quibusdam aliter paulo in praefatione iudicatum est atque in commentario. Haec habui praefanda et excusanda. Ceterum si aequis iudicibus, quibus nouum hoc Valerii exemplum commendatum esse uolo, eam formam scriptori diu neglecto reddidisse uidebor, ut iam aut ipsius uerba legantur, aut, ubi haec nondum inuenta sunt, certa altiori inquisitioni subiciantur fundamenta, quod unum mihi proposui, neque frustra laborem consumpsisse satque magnum operae pretium me habere putabo.

Scripsi Berolini mense Nouembri

MDCCCLIII.

DE VALERII MAXIMI VITA ET SCRIPTIS.

Vna auctoritas, cui in componenda Valerii Maximi uita fidem habere possumus, cum neque ueteres scriptores praeter operis huiusce titulum nomenque auctoris quicquam de eo memoriae prodiderint neque aliunde quod huc pertineat constet, ipsius Valerii est in his dictorum et factorum memorabilium libris. Neque enim spero fore ut uita illa incerti auctoris, quae in recentioribus aliquot codicibus manuscriptis et in uulgatis Valeriani operis exemplaribus¹⁾ circumfertur, ullius existimetur ponderis, quippe quae et ipsa manifesto solis quibusdam huius libri locis nitatur additis aut parum probabilibus aut aperte falsis coniecturis.

Est autem haec: 'Valerius Maximus, ciuis Romanus, patricio genere natus, omnem pueritiam et magnam adulescentiae partem litteris percipiendis et honestis artibus dedit. Inde sumpta uirili toga se contulit ad rei militaris disciplinam, ubi aliquamdiu stipendia fecisse et in Asiam cum Sex. Pompeio nauigasse dicitur. Vnde reuersus, cum uideret se patriae tam bene dicendo quam bene faciendo posse prodesse, a quo incepto studio militiae gloria detinuerat, eodem regressus statuit urbis Romae exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna, ut ipse fatetur, litterarum monumentis commendare. Quod feliciter et gloriose consecutus est. Floruit autem Tiberii Caesaris temporibus et sub eius imperio hanc scripsit historiam, cuius etiam numen inuocat. Imperatores enim Romani, cum

¹⁾ Impressa primum est, quantum equidem indagare potui, in ed. Veneta a. 1494; nondum extat in Veneta a. 1478 nec in Mediolanensi a. 1480; de Moguntina exploratum non habeo.

uirtute sua iuste sancteque gessissent imperium, diuino celebrabantur honore et in deorum numerum transferebantur, unde etiam diuos imperatores appellamus. Genus uero suum paternum a gente Valeria, maternum a Fabia duxisse fertur, unde Valerius Maximus ex utraque familia ei nomen est. De cuius morte certi nihil potest afferri.'

Apparet esse huius compilationis eandem auctoritatem atque aliarum tot similium uitarum, quas constat a doctis librariis ueterum scriptorum operibus recentiore demum tempore praepositas nec aliis ex fontibus plerumque haustas esse quam quorum hodieque nobis pateat aditus. Quo fit ut errorum, qui in ea prolati sunt satis multi, nugarumque tantum non omnium origines et causae facile declarentur. Sed de singulis rebus data occasione pluribus disseremus; unum illud hoc loco non praetermittendum putavi, etiamsi ab argumento et a toto dicendi genere non esset suspecta haec uita, omnem tamen ei fidem abrogatum iri codicum Valerianorum ratione ac natura, quae, ut infra demonstrabimus, recentiore aliquo libro tradita, nisi eadem aut in optimo et praestantissimo nostro aut in plerisque saltem e reliquis melioris notae habentur, genuina et antiqua putari non patitur.

Eadem codicum ratio obstat quo minus iis astipulemur, qui praenomen Valerii aut Publii aut Marci fuisse statuerunt. Quorum praenominum, cum confirmantibus nec melioribus libris nec Iulio Paride aut Ianuario Nepotiano, factorum et dictorum memorabilium epitomatoribus, alterum codex quidam Mediceus apud Torrenium, alterum Leidensis primus ibidem, uterque haud magnae auctoritatis exhibeat, uero praenomine iam dudum oblitterato et hoc et illud a librariis inuentum esse pro certo potest affirmari.

Patriam Valerii ipsam urbem puto fuisse Romam, in qua certe maximam uitae partem degit. De origine eius, ut praeteream nugacissimam illam opinionem, qua uitae auctor Maximi cognomine deceptus scriptorem maternum genus a Fabia gente duxisse perhibuit, refutatam a Mitalerio (cf. praef. et dedic. ante Torrenii exemplum), ambigi certe potest utrum Valerius, quem ad modum censent uiri docti¹⁾, patricia Valeriorum gente ortus

¹⁾ Saxa, onom. I, p. 335. G. E. Müller, einleit. z. kenntniss d. alt. lat. schriftst. V, p. 233. Bähr, Röm. litter. gesch. II, p. 127. ed. 3.

fuerit. Nam si uerum esset quod illi opinantur, iure mirareris, cur qui saepius oblata occasione decora atque lumina eius familiae celebrauerit¹⁾, hanc affinitatem ne uerbo quidem tetigerit, cum praesertim in aliis rebus propriam fortunam spectantibus garrulitatem potius quandam quam taciturnum prodiderit silentium. Ac ne e cognominis quidem communione, quae in primis nexum inter uetustos illos Maximos et hunc quem tractamus scriptorem declarare uidetur, certum argumentum repeti poterit, siquidem constat fuisse iam ultimis liberae rei publicae temporibus qui priscorum gentilium, quorum gloria egregiis factis parta diuturnior erat quam stirpes, cognomina extinctis familiis, quae iis uterentur, sibi uindicarent et per posteros propagarent. At concedamus Valerio clarissimos illos maiores, non ideo probabimus Mülleri audaciam ex uetere hac scriptoris nobilitate concludentis (l. c. p. 339, 342.) accepisse eum et institutionem et rem familiarem illustri loco, unde natus fuerit, consentaneam, sed statuamus aut ipsum de ambigua ista affinitate nihil habuisse compertum aut consilio cuitasse mentionem originis e familia, quae mature iam a priore splendore descenderit et fortasse etiam ad inopiam fuerit redacta. Neque enim alius eiusdem nominis uir post Punica bella innotuit ante M. Valerium Maximum consulem a. 253 et 256 p. Chr. n.²⁾.

Viut haec se habent, nam parum ad rem pertinet ancipiti diuinatione persequi quae neque in nascendo opere ullius erant momenti neque sunt in intellegendo, id certissime constat Valerium angustis tantum facultatibus modicaque usum condicione paulo lactiorem uitae statum modestamque quandam felicitatem Sex. Pompeii, potentis fautoris et amici, beniuolentiae ac liberalitati debuisse. Colliguntur haec e solatio, quod respectu paruuli sui census in priscorum Romanorum, Publicolarum, Aemiliorum, Fabriciorum, Curiorum paupertate repperit IIII, 4, 11, cum se ipsum quodammodo non excipiens inuehitur in eos, qui modicam fortunam numquam querellis uacuam esse sinant eamque quasi praecipuum generis humani malum cotidianis conuiciis lacerent, et sine ambagibus dicuntur IIII, 7, ext. 2, ubi pia gra-

¹⁾ Cf. II, 9, 2. II, 9, 7.

²⁾ Alius est M. Valerius Maximus Sacerdos in sepulchrali titulo ap. Grut. p. 313, 4; alius, sed ad eandem familiam pertinens, ille Maximus, qui commemoratur a Plinio VI, epp. 8, 4, heres Valerii cuiusdam Vari.

taque memoria beneficia, quibus benigniter et liberaliter a Sex. Pompeio auctus sit, persequitur.

Ille autem Sex. Pompeius procul dubio idem est quem consulem a. u. 767 (14 p. Chr. n.), quo anno Augustus diem obiit supremum, cum Sex. Appuleio collega primum in Tiberii uerba iurasse scribit Tacitus I ann. c. 7, de quo nunc omnes uitae enarratores consentire uideo¹⁾. Is cum pro consule Asiam prouinciam obtinuisset, secum eo duxit Valerium Maximum (cf. II, 6, 8.), non stipendia in exercitu merentem, quamquam haec fere recepta sententia est, sed, ut mihi quidem ex ipsius uerbis, quibus cum iter illud tum omnino rationem commemorat, quae inter se et fautorem suum intercessit, probabilius uideor coniectare, in cohorte amicorum aut sine officio aut paruo aliquo munere praeditum. Profectionis eius tempus satis certis, ni fallor, argumentis constitui potest. Pompeius, ut praediximus, Asiam petiit pro consule, et quidem ex consule, non ex praetore. Instituerat enim Augustus, cum decem prouinciarum administrationem senatui populoque Romano addidisset, ut in duas earum, Asiam Africamque, consulares, in reliquas praetorii dumtaxat mitterentur. Itaque Asiaticum Pompeii iter neutiquam praecedere potuit eius consulatum. Quin e senatus consulto²⁾ confirmato a Cn. Pompeio Magno³⁾ et retento ab Augusto⁴⁾ ne ante quintum quidem annum post gestum consulatum in prouinciam ire licuit, ut Sex. Pompeium aut a. u. 773 aut aliquot post annis in Asia fuisse necesse sit. Iam consulares secundum ordinem quendam in prouincias missos esse, ut qui diutius in ea dignitate esset prior acciperet proconsulare imperium, non solum in rei natura positum est, sed liquet etiam cum e Taciti III ann. 71⁵⁾ tum e sequentibus quos enumeraui Asiae precon-

¹⁾ Cf. G. I. Voss, de hist. lat. I, 24. Fabric. bibl. lat. II, 5. G. E. Müller l. c. p. 341. Affinem eum Augusto fuisse tradit Dio Cass. LVI, 29. In indice consulum apud Dionem LVI uocatur Sexti filius, nec improbabilius Ryckius ad Tac. ann. III, 11 eum filium fuisse existimat Sex. Pompeii cos. a. u. 719 (35 p. Chr.), cuius auus Sex. F. Cn. N. fratrem habuit Cn. Pompeium Strabonem, patrem Magni Pompeii. Cf. Drumann. gesch. Roms III, p. 305 et 318. De hoc Sex. Pompeio cf. praeterea Ouid. ex Ponto III, cyp. 1, 4, 5. Lips. ad Tac. ann. III, 11. Dio Cass. LVI, 45.

²⁾ Cf. Dio Cass. XL, 30, p. 242 Reim. ibid. 46, p. 251.

³⁾ Cf. Dio Cass. XL, 56, p. 257.

⁴⁾ Cf. Dio Cass. LIII, 14, p. 706. Strabo XVII, 25, p. 840. Suet. Aug. 36.

⁵⁾ 'Ita sors Asiae in eum qui consularium Maluginensi proximus erat conlata.'

sulibus, e quorum serie simul constabit decem et amplius annos plerumque intercessisse inter consulatum et provinciae procurationem.

Proximo enim quo lege permissum erat anno 773 Pompeium nulla sors contigit, sed morabatur Romae, siquidem idem is est Sex. Pompeius, quod non dubito, qui Cn. Pisonem de occiso Germanico suspectum ideoque ueneni et maiestatis postulatum patronus ab eo petitus defendere abnuerat. Ceterum eo tempore provinciam Asiam administrasse uidetur C. Iunius Silanus, cos. ante decem annos (763), cui post biennium (775) repetundarum a sociis accusato damnatoque aqua et igni interdictum et relegatio in insulam Cythnum miti principis sententia concessa est, ut narrat Tac. III ann. 66—69. Item insequenti anno 774 Romae erat Sex. Pompeius, eoque obnitente M^lLepidus in Asiam missus est ante decennium (764) consulatu functus teste eodem Tacito III ann. 32¹). Anno deinde 775 Ser. Cornelius Lentulus Maluginensis cos. ann. 763 eam provinciam petiit. Quam non adeptus est, quia flaminem Dialem a sacris discedere nefas putabatur, ideoque sors in proximum ab eo consularem translata²) missusque nescio utrum L. Cassius Longinus, cos. suffectus a. 764, an T. Statilius Taurus, cos. ordinarius eiusdem anni, et quidem ut regeret Asiam per annum 776. Namque, ni omnia me fallunt, non in eum annum, in cuius fine hac de re loquitur Tacitus, (775) proconsulare imperium ambierat Maluginensis, neque enim tempus erat etiam tum adire magistratum illum, sed in proximum praedictum 776³). Successit a. 777 C. Fonteius Capito, cos. a. 765, qui redux e provincia fictis per Vibium Serenum criminibus in iudicium uocatus absoluitur a. 778. (Tac. ann. III, 36). Hunc quis exceperit certe quidem non constat, sed optio tantum datur inter C. Visellium Varronem, a. 765 suffectum Capitoni, et L. Munatium Plancum cos. 766. Nam C. Silius, Munatii collega, a. 777 a consule Varrone accu-

¹) Hoc loco Manium scribendum esse praenomen Lepidi, non Marcum, quamvis in eodem mendo consentiant Taciti cod. Med. et fasti Capitolini, recte coniecit Ryckius. Confirmat emendationem eius inscr. ap. Murat. p. 669. 4, et prae ceteris tabula Narbonensis ap. Grut. p. 229. Cf. griechische u. lat. inschrift. gesamm. v. Richter, herausgeg. v. Francke p. 286.

²) Cf. Tac. ann. III, 71.

³) Anno quem praetermisimus 775 Asiam tributam suspicamus aut L. (M.) Silano, cos. suff. ex K. Iulius a. 763, aut C. Velleio Tutori, qui eodem anno ipsi Maluginensi erat suffectus.

satus imminentem damnationem uoluntaria praeuenerat morte. (Tac. III ann. 19.) Sex. Pompeius profecto nec hoc anno (778) Asiae sortem obtinuit¹⁾ neque insequenti 779, quo M. Lepidum eam prouinciam administrasse auctor est Tac. III ann. 56. Hic M. Lepidus idem esse uidetur qui iam a. 774 oblata prouincia Africa intentius se excusauerat ualitudinem corporis, aetatem liberum, nubilem filiam obtendens, re uera ut Iunio Blaeso eum locum cederet, Seiani auunculo (Tac. III ann. 35), quapropter mirandum non est quod uicesimo demum post consulatum (759) anno ei obuenerat proconsulare imperium semel recusatum. Ei denique ueri simile est in eadem dignitate successisse Sex. Pompeium anno 780, qui est quartus decimus ab eius consulatu. Certe ante eum annum prouinciam obtinuisse nequit. Quae plenius et accuratius paulo exponenda uidebantur, quia in constituendo tempore, quo compositum sit opus quod tractamus, haud parui sunt momenti.

Cum hoc igitur Sex. Pompeio artissimo mutui amoris amicitiaeque uinculo coniunctus erat Valerius Maximus. In eius animo uelut in parentium amantissimorum pectore laetorem uitae suae statum uiguisse, tristorem adqueuuisse, ab eo se omnium commodorum incrementa ultro oblata cepisse, eius ductu et auspiciis studia sua lucidiora et alacriora reddita praedicat, comparatque ipse, quam conuenienter non perquiram, consuetudinem illam cum Alexandri et Hephaestionis familiaritate ac tanquam alter Hephaestio Pompeium sibi suum uindicat Alexandrum. Qualiscumque autem erat fructus, quem ex ea necessitudine percepit, non carebat inuidia quorundam, qui e clarissimi amplissimique uiri gratia a Valerio depulsos se aut exclusos existimantes nonnisi post mortem Pompeii carpere et insectari eum desierunt, parumque occulte gaudium ex hac eius iactura partum prae se tulisse incusantur²⁾.

Vnum quod nobis superest huius scriptoris opus quodque unicum edidisse uidetur, nouem factorum et dictorum memora-

¹⁾ Quod ne ita quidem concesserim, si Maluginensis illa ambitio pertinuerit ad annum 775, ideoque sequentes proconsules uno anno ante quam statui obtinuerint prouinciam. Restarent enim duo minimum consulares inserendi biennio illi. Quo accedit quod praecedenti demum anno 777 Africam procurauit P. Cornelius Dolabella iam quadriennio ante Sex. Pompeium consulatu functus. Cf. Tac. III ann. 23.

²⁾ Cf. III, 7, ext. 2.

bilium libri, (decimum enim de praenominibus neque huius operis partem neque omnino Valerii esse singulari disputatione demonstrabitur¹⁾), confectum est intra annum 781 et 785 a. u. c. (28—32 p. Chr. n.). Nemo enim iam dubitat quin acerbissima et uehementissima illa execratio, quae legitur IX, 11, ext. 4, ad Seianum referenda et post ruinam eius uiri caedemque propinquorum scripta sit. Atque ita Valerii memorabilia recentiora esse Velleii Paterculi historiis, cum in eo libello (II, 127) summis laudibus efferatur Seianus, contendit G. I. Vossius de hist. Lat. I, 24.²⁾ Sed inter necem Seiani et praedictam eius execrationem paruulum dumtaxat tempus interiectum esse potest, cum et nomen uiri silentio praetermissum nulla apertiore atque accuratior aut personae aut criminis significatione addita facinus indicet nuperrime demum perpetratum, quod uiuis etiam tum coloribus hominum animis obuersabatur et concitatissimus quo inuehitur affectus recentem iram prodat. Itaque uix credibile est interpositum tempus unius anni spatium superasse. Quod si conceditur, non iniuria e ratione, qua paene in fine totius operis annectuntur Seiani temerarii conatus eorumque detestatio, colligere mihi uideor praecedentes libros ab auctore iam ante Seiani interitum fuisse absolutos. Aliter enim quam mirum esset quod non iam priore aliquo uolumine notauit perfidiam hominis, cui totum se permiserat Tiberius, quem intima coluerat amicitia, quem summis euectum honoribus sibi tantum non aequauerat? Cur, inquam, increpandi occasionem totiens oblatam, cum scriberet de ingratis, de temeritate, de perfidia, praetermisisset qui tam libenter morem gessit imperatori? Cui rei omnem eximit dubitationem quod Iuliae (Liuiae Augustae), Tiberii matris, quae diem obiit supremum a. 782 (29 p. Chr.)

¹⁾ In aliquot saeculi XV exemplis mss., ut in codd. Vindobb. CLXXIII et CLXXIII ap. Endlicherum, in cod. Florent. CLXXXV in Bandinii cat. biblioth. Leopold. I, p. 493. Valerianis curis praeter subditicium illud libri decimi fragmentum annectitur epistola quaedam 'Valerii Maximi ad Rufinum de non ducenda uxore' siue 'dissuasiones ne ducat uxorem' inscripta, quam, quoniam a uiris doctis neque habita est umquam neque habebitur huius auctoris opus, commemorasse abunde erit. Edita est ea epistola inter Hieronymi opp. spuria ap. Vallars. XI. col. 240. Cf. Fabric. biblioth. Lat. I, p. 337, II, p. 467. G. E. Müller. einleit. V, p. 363.

²⁾ Cf. etiam Fabric. bibl. Lat. T. II, c. 5. Moller, diss. de Val. Max. §. 13. Hoffmann in uersione Germ. (Stuttg. 1829) p. 6. Atqui Valerium mox uidebimus sex priora uolumina ante composuisse quam Velleius conficeret historiam suam.

Rubellio et Fufio coss.¹⁾ a Valerio VI, 1, init. ita mentio initur, ut quo tempore liber sextus scriptus sit eam etiam tum inter uiuos fuisse liqueat. Itaque cum Asiaticum iter commemoratum II, 6, 8 non ante annum 780, execratio Seiani (IX, 11, ext. 4.) non post annum 785 cadere potuerit, necessario colligitur priores sex libros inter annum 780 et 782, reliquos tres inter 782 et 785 esse compositos.

Quod a Baehrio (Röm. litter. gesch. II, p. 126. ed. 3.) traduntur fuisse qui Valerium tertio p. Chr. n. saeculo uixisse existimarent eundemque statuerent huius libri auctorem et consulem anni 1006 a. u. c. (253 p. Chr.²⁾, Volusiani imperatoris collegam, obiter tantum G. I. Vossius de hist. Lat. I, 24 attigit posse alicui in opinionem uenire, quia dicendi genus huius scriptoris uix sapiat Tiberii aeuum, pertinere eum ad longe inferiorem aetatem et esse fortasse eundem illum M. Valerium Maximum, quem Volusiani collegam praediximus. Atqui ipse Vossius statim reiecit suspicionem istam numquam serio prolatam. Nec tamen deerant qui ea deciperentur³⁾.

De cetera Valerii Maximi uita, de statu, condicione, studiis eius nihil omnino compertum habemus. Si tamen coniecturam ex operis indole atque consilio factam admiseris, artem rhetoricam et ipse adfectabat et fortasse docuit alios. Persuasum enim habeo libros factorum et dictorum memorabilium in usum perorantium et declamantium maxime esse conscriptos, ut aut discipuli eius aut alii eiusdem artis studiosi, si quam materiam argumentis exemplisque ex historia petitis, quae erant in omni genere causarum potentissima, firmare uellent, labore longae inquisitionis in ueterum scriptorum operibus, ubi latius quae quaererentur essent diffusa, supersedere possent. Aliter sane explicare nequeo quae leguntur in praefatione libri primi, *ut documenta sumere uolentibus* et q. sq. Inde etiam qui mirus multis uisus est historiae, ut putarunt, componendae ordo ac dispositio⁴⁾, qua exempla ex illustribus auctoribus electa in singula capita secundum certas notiones, uirtutes, uitia, quaeque sunt alia, di-

¹⁾ Cf. Tac. ann. V, 1 et Vell. II, 130, 5, qui paulo post hunc annum finit historiam suam.

²⁾ Ita enim legendum est emendatis duobus operarum erroribus.

³⁾ Cf. Revue de philol. I, p. 142.

⁴⁾ Cf. Glarean. in praef. edit. suae.

gessit; inde rhetoricum, floridum, perpetuis argutiis insolentibusque festiuitatibus perplexum dicendi genus. Quod si aliis quoque ejusdem aetatis scriptoribus proprium fuisse scimus, a Valerio tamen praecipuo cum studio excultum uidemus. Intererat enim ut ipso opere simul insigne artis exemplar ac normam discipulis proponeret eius eloquentiae, quam unice elaboratam, ingeniosam, efficacem mente perceperat. Quod si uerum est, apparet in examinandis et pensandis Valerii curis non eandem adhibendam esse trutinam [atque in operibus meram historiam spectantibus, neque enim historiam condere in animo erat, ut ipse profitetur, meliusque auctoris consilium epitomator ille perspexit, qui antiquo iam tempore hos libros in compendii formam redegit¹⁾], quam plerique recentiorum hominum, qui de eo sententiam in medium protulerunt.

Neque tamen si hanc potissimum operis utilitatem ante oculos habuerit auctor, ideo negauerim eum simul aliud quoque consilium in eligendis atque enarrandis dictis factisque memorabilibus esse secutum, quod peculiarem suam formam huic libello praebuerit. Nam repraesentatis notabilibus uirtutibus uitisque et relatis moribus atque institutis laude aut uituperio dignis uoluisse eum ut aequales tamquam in speculum inspicerent in uitas hominum et ex aliis sibi sumerent exemplum, quis est quin sentiat? Praeterea tanta huius libri pars in illustrando et amplificando Romano nomine uersatur ut neminem fugere possit certo proposito populum Romanum tamquam specimen et exemplum unius cuiusque uirtutis ac decoris depingi²⁾. Repraesentatur autem haec uirtus liberae rei publicae temporibus illustrium maxime familiarum progenie, Corneliis, Fabiis, Caeciliis, Aemiliis, Claudiis et postea Caesaribus quique pro eorum partibus steterant. Quibus ideo tantum externa exempla subnecti uidentur, quo clarius ex ipsa comparatione eluceat domestica gloria et ut delectent uarietate³⁾. Nec, si illorum immoderatus laudator extitit, horum semper iustus aestimator est⁴⁾. Sed de his plu-

¹⁾ Cf. epistola Paridis praemissa epitomae ap. Mai. scriptt. uett. noua, coll. III, P. 3. p. 1.

²⁾ Cf. I. 1, 8. I. 1, 15. II, 7, 15. III, 7, 4.

³⁾ Cf. III, 8, ext. 1. VII, 2, ext. 1. VI, 3, ext. 1. VI, 9, ext. 1. VIII, 15, ext. 1.

⁴⁾ Ita ut e multis pauca afferam, aduersus Graecos maxime nimium saepius et ridiculum fere odium destrinxit. Cf. III, 2, 22. III, 7, 4.

ribus iam disseruit Dirksenius (abhandl. d. Berlin. acad. d. wissensch. a. 1845 p. 17 et sqq.) At quod opinatur uir doctus Valerium id maxime sibi proposuisse ut ostenderet quanto illa tempora, quibus singulari arbitrio regeretur orbis terrarum, praestarent antiquae rei publicae felicitati, nec sine uetustatis iniuria saluberrimum recentioris aetatis statum praedicari, uereor ne in praeconiis praesentiae passim sed non nimis frequenter operi immixtis inuenerit quod nec inest nec sine argutiis inde concludi potest. Nam si II, 1, init. promittit se scrutaturum in priscis ac memorabilibus institutis urbis Romae et ceterarum gentium elementa uitae, quam sub optimo principe felicem egerint aequales, non ita comparat utrumque ciuitatis statum ut appareat recentioris aevi praestantia, sed, ut liquide dicit, fructum a praesentia percipi uult ex illius aetatis simplicitate et candore. Manifestius etiam huic opinioni ipsa aduersatur ratio, qua priora Romanae historiae saecula perlustrat, a quorum dignitate, si quando adulandi occasione arrepta Caesarum tempora tamquam felicissima depingit, numquam aliquid conatus est detrudere.

Sed quoniam in hanc rem deducti sumus, necesse est mentem et indolem scriptoris accuratius paulo contemplerur.

Exprobratum est Valerio ingenium humile et seruire propter adulationes foede et inhoneste in Tiberium eiusque domum cumulas. Nec immerito. Vix enim quicquam illiberalius esse potest quam nimiae illae et infinitae laudationes, quibus aut data aut non data occasione ad sidera usque extulit imperatorem, cuius summus iam tum furor, quo ne proprio quidem sanguini pepercit, insaniae turpesque libidines, quibus Capreae penitus se immersit non latebant in occulto. Atqui Valerius salubriorem principem, feliciorum imperii statum, pulchriorem quam Tiberii pietatem cogitare non posse uidetur, eumque etiamnum uiuum tamquam deum colere non aspernatur¹⁾. Item domum familiamque imperatoris quasi praecipuam omnium uirtutum normam et speculum repraesentat²⁾, inprimis uero C. Iulium Caesarem et Augustum, quos non hominum sed deorum principes ueneratur³⁾

¹⁾ Cf. praef. libr. I. II, 1, init. II, 9, 6. V. 5, 3. IX, 11, ext. 4. cett.

²⁾ V, 5, 3. VI, 1, init. II, 8, fin.

³⁾ Praef. libr. I. I, 6, 13. I, 7, 1 et 2. III, 5, 6. IIII, 7, 7. VI, 2, 11. VI, 9, 15. VII, 7, 4. VIII, 9, 3. VIII, 15, init. cett.

uitatis diligenter omnibus, quae eorum aestimationem aliqua ex parte imminuere potuissent. Brutum contra et Cassium, Caesaris percussores, praeter omnem modum ac finem conuiciis lacerat, et si quando agnoscit egregium eorum animum, numquam tamen 'publici parricidii praefationem' omittendam arbitratur¹⁾. Non sum nescius talia conuicia tunc temporis in usu fuisse Romae. Latronum et parricidarum nota fuisse uocabula in designandis illis uiris oratione in senatu habita obiectat Cremutius Cordus²⁾, cuius ipsius exemplum satis superque demonstrat quantopere fuerit periculosum laudasse M. Brutum, C. Cassium ultimum Romanorum dixisse. Quid quod ne imagines quidem eorum tamquam publice maiestatis damnatorum in pompa funebri Iuliae genti celebranda anteferebantur, ne aliqua ex parte honorifica eorum memoria offenderet principem?³⁾ Ergo temporibus necessario inseruiendum erat. At una haec quae proferri potest excusatio quam parum ualet, si praecipua temporis uitia non inconsideranter accepta sed consulto, paene dixerim cupide arrepta et propagata cernimus, unde iam propria et peculiaris fit haec prauitas. Qui fortis sincerique animi defectus eo acerbius sentitur quo inexorabilius eadem uitia in aliis castigauit, quo uerbosius in aliis uirtutes celebrat, quarum ipse laudator et suasor quam imitator esse maluit. Adulationes autem istas, quae maxime dehonestant hominem, si eum misere coram potentibus abiectum delectari quodammodo ipsa illa humilitate demonstrant, et hanc quoque speciem interdum praebent Valerianae, quam facile sine ulla offensione euitare potuisset, cum suae aetatis contemplatio aut non necessaria aut aliena etiam a consilio fuerit, quo non noua tradere sed tradita ab antiquioribus scriptoribus eligere et ad eum quem diximus usum componere animo proposuerat.

Quo assentandi studio inductus dum aliquotiens, praesertim in effingendo statu ciuitatis sub Tiberii imperio magis indies tabescentis a uero discedit, saepissime alio uitio corrumpit historiam, ignorantia et mira prorsus leuitate in exscribendis ueterum auctorum quos primarios duces sibi elegit operibus.

¹⁾ I, 5, 7 et 8. I, 6, 13. I, 7, 2. I, 8, 8. III, 5, 6. VI, 4, 5. cett.

²⁾ Cf. Tacit. III, ann. 34.

³⁾ Cf. Tacit. ann. III, 76.

Quae priusquam persequamur, consentaneum est breuiter inquirere quibusnam potissimum fontibus usus sit Valerius.

DE FONTIBVS VALERII MAXIMI.

Identidem iam commemoratum est Valerium non ea mente scripsisse, ut suorum aut praeteritorum temporum historiam dictis factisque memorabilibus exponeret, sed ut exemplorum institueret collectionem in usum maxime perorantium et declamantium, quae ad uarias orationum materias argumenta et testimonia a clarissimis cum domesticae tum peregrinae historiae uiris petita subministraret. Quae exempla cum, ut ipse fatetur, excerpere statuisset ex illustribus superiorum scriptorum operibus, factum est ut et rarius rerum sua aetate gestarum rationem haberet et plerumque totus ex illorum auctorum fide penderet¹⁾. Sunt tamen quaedam relata, quae aut ipse suis oculis uiderat accidere aut acceperat communicata ab aequalibus. Vt praeteream quae ad captandam principis gratiam intexuit de pietate Tiberii erga Drusum fratrem (V, 5, 3.), de fide coniugali et abstinentia Drusi Antoniaeque uxoris (III, 3, 3.), de perfidia Seiani (IX, 11, ext. 4.) aliaque nonnulla iam commemorata, est ex hoc genere narratiuncula de uoluntaria et speciosa morte mulieris in Cea insula, cui ipse spectator cum Sex. Pompeio interfuit (II, 6, 8.). Pertinent eodem quaedam ad diuum Augustum spectantia; sic, ut puto, quae de T. Marii (nisi mendum est in hoc nomine) ingrato in eum animo narrantur VII, 8, 6, quae referuntur de temeritate cuiusdam ipsius imperatoris familiae inserere se conati, quod Octauia Augusti sorore natum se diceret (IX, 15, 3.), de qua re reliquos scriptores tacuisse ualde miror, tum externa duo quae hoc capite recensentur exempla. Item ad proprium Valerii testimonium refero quae traduntur de Acilio Auiola I, 8, 12, qui, cum falso mortuus crederetur, uiuus crematus est, siquidem idem is est Acilius Auiola quem Tacitus

¹⁾ Cf. praef. lib. I. I, 8, 7.

commemorat III, ann. 41, ut non improbabiler suspicatur Lipsius¹⁾. Mitto similia quaedam sed magis ambigua.

In reliquis Valerius propositi tenax antiquiora litterarum monumenta adiit fontibusque usus est non ignobilibus et magna ex parte hodieque patentibus, in primis Cicerone et Liuio, ita ut de ratione, quam in adhibendis illis secutus sit, sententiam ferre liceat. Sed ipsa haec ratio nouam imponit uituperandi necessitatem. Nolo urgere, quod ab aliis iam adnotatum uideo, eum res enarrandas arbitrarie ac promiscue omisso proprio iudicio et examine arripuisse et reddidisse, id profecto mediocris et imbecilli ingenii certissimum indicium est, quod ne uerba quidem ab illis auctoribus mutuari, paene dixerim furto subducere aspernabatur. Quod iudicium ne iniquius tulisse uideamur, apponamus aliquot locos, e quibus instituta comparatione appareat Valeriana sedulitas in expilandis superiorum scriptorum operibus. Nec longa inquisitione opus est, cum primo statim primi libri exemplo iisdem fere uerbis utatur Valerius, iisdem auctor orationis de haruspicum responsis. Legitur enim

apud illum I, 1, 1.

Maiores stas sollemnesque caerimonias pontificum scientia, bene gerendarum rerum auctoritates augurum observatione, Apollinis praedictiones uatum libris, portentorum depulsiones Etrusca disciplina explicari uoluerunt.

Quae paulo post sequuntur I, 41, 92.

— ut florentissima tum et opulentissima ciuitate decem principum filii senatus consulto singulis Etruriae populis percipiendae sacrorum disciplinae gratia traderentur.

apud hunc 9, 18.

— qui stas sollemnesque caerimonias pontificatu, rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum ueteres praedictiones Apollinis uatum libris, portentorum explanationes Etruscorum disciplina contineri putarunt.

desumpta sunt e Cic. de diu.

senatus tum cum florebat imperium decreuit, ut de principum filiis sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur.

Ab eodem Cicerone impudenter fere mutuatus est quae refferuntur de Dionysii sacrilegiis

¹⁾ A Valerio nempe haec assumpsit Plin. h. n. VII, 53.

(Val. I, 1, ext. 3.)

Fano enim Proserpinae *spoliato* Locris, cum *per altum* secundo uento *classe ueheretur*, ridens amicis 'Videtisne,' ait, 'quam bona nauigatio ab *ipsis* diis immortalibus *sacrilegis tribuatur?*' Detracto *etiam* Ioui Olympio *magni* ponderis aureo amiculo, quo *eum* tyrannus Gelo e manubiis Karthaginensium ornauerat, iniectione ei laneo pallio *dixit* aestate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum, *laneum autem* ad *utrumque* tempus anni *aptius*. Idem Epidauri Aesculapio barbam auream demi iussit, *quod adfirmaret non* conuenire patrem *Apollinem* inberbem, *ipsum* barbatus *conspici*. Idem mensas argenteas *atque aureas e fanis sustulit*, quodque in *his* more Graeciae scriptum *erat* bonorum deorum *eas esse*, uti se bonitate eorum *praedicauit*. Idem Victorias aureas et pateras et coronas, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur tollebat et eas se accipere, non auferre dicebat, *perquam* stultum esse *argumentando*, a quibus bona precamur, ab his porrigentibus nolle sumere.

(Cic. de N. D. III, 34, 83.)

Cum fanum Proserpinae Locris *expilauisset*, *nauigabat Syracusas*: *isque* cum secundissimo uento *cursum teneret*, ridens 'Videtisne,' *inquit*, 'amici, quam bona a diis immortalibus nauigatio sacrilegis *detur?*' — *cum* — *in fanum uenisset* Iouis Olympii, aureum *ei* detraxit amiculum *grandi* pondere, quo *Iouem* ornarat ex manubiis Karthaginensium tyrannus Gelo, *atque in eo etiam cauillatus est*, aestate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum, *eique* laneum pallium iniecit, *cum id esse* ad *omne* anni tempus¹⁾ *diceret*; idemque Aesculapii Epidaurii barbam auream demi iussit; *neque enim* conuenire barbatus *esse filium*, *cum in omnibus fanis* pater imberbis *esset*. Idem mensas argenteas *de omnibus delubris iussit auferri*, in quibus quod more *ueteri* Graeciae *inscriptum esset* Bonorum deorum, uti se eorum bonitate *uelle dicebat*. Idem Victoriolas aureas et pateras coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur *sine dubitatione* tollebat eaque²⁾ se accipere, non auferre dicebat; esse *enim* stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus *et dantibus* nolle sumere.

¹⁾ Excidit fortasse *aptius* post *tempus*. Cf. Lact. inst. diu. II, 4, 19.

²⁾ Haud dubie cum Valerio legendum *easque*.

Eiusdem generis exempla haec sunt, I, 1, ext. 2, desumptum e Cic. in Verr. III, 46. — I, 5, 3 et 4 e Cic. de diu. I, 46. — I, 6, 4 e Cic. de diu. I, 33. — I, 8, 1 e Cic. de N. D. II, 2. — III, 1, 8 e Cic. de prou. cons. 8. — III, 1, 10 e Cic. pro Cluent. 48. — VI, 2, ext. 3 e Cic. Tusc. I, 43 et V, 40. — VI, 3, 5 e Cic. in Verr. V, 3. — VII, 2, 4 e Cic. de off. III, 19. — IX, 13, ext. 4 e Cic. Tusc. V, 20 aliaque per multa.

Atque haec quidem e Ciceronis orationibus et philosophiam continentibus libris desumpta sunt. Sed rhetoricis quoque eiusdem operibus et epistolis saepissime Valerius ita usus est ut propter consensum cum rerum traditarum tum ipsorum uerborum, quin hanc praecipuam et unicam illis locis secutus sit auctoritatem dubitari nequeat. Vt e magno exemplorum numero pauca afferam, conferantur Val. VIII, 1, absol. 3 cum Cic. Brut. 23. Val. VIII, 7, ext. 1 cum Cic. de orat. I, 61. Val. VIII, 10, 1 cum Cic. de orat. III, 60. Val. VIII, 11, ext. 6 cum Cic. orat. 22. Val. VI, 2, 9 cum Cic. ad Att. II, 19.

Iam uero, cum Valerium totiens ex huius scriptoris etiam nunc superstitibus scriptis, quorum unum tantum apposito nomine citauit, librum quem de senectute composuit (VIII, 13, ext. 1.), totum pendere animaduertamus, non rarius eum iis operibus, quae iniuria temporum nobis interierunt, eodem modo usum esse merito suspiceris. In quo genere singula persequi longius nos a proposito abduceret, estque et difficile, cum uno dumtaxat loco deperditum Ciceronis uolumen, orationem pro Q. Gallio habitam, commemorauerit (VIII, 10, 3.)¹⁾, et, quia coniecturis subtracta fundamenti altera parte parum firmis innitendum est, non magni certe emolumenti.

Praeter M. Tullium, ut praediximus, primum ducem sequitur T. Liuium, cuius uestigiis, quamuis et hunc semel tantum nominatim testem citauerit (I, 8 ext. 9.), saepissime plus iusto insistit uerbisque inhaerescit. Apponam insignia aliquot documenta. Mire prorsus ita inter se consentiunt Liuii Valeriique eiusdem rei narratiunculae, quae leguntur

¹⁾ At ne hoc quidem loco ipsam illam orationem adhibuit sed quae ex ea refert Cic. Brut. 80, 277.

apud hunc I, 1, 10.

Urbe a Gallis capta cum flamen Quirinalis uirginesque Vestales sacra onere partito ferrent, easque pontem Sublicium transgressas et cliuum, qui ducit ad Ianiculum, ascendere incipientes L. Albinus plaustro coniugem et liberos uehens aspexisset, *proprior publicae religioni quam priuatae caritati, suis ut plaustro descenderent imperauit, atque in id uirgines et sacra inposita omisso coepto itinere Caeretem oppidum peruexit.*

Quae secundo primi libri capite recognouerat Valerius deperdita sunt. Verum nonnulla ex his seruauit epitomator Iulius Paris in singulis paene uerbis congruentia cum Liuiana eiusdem facti relatione.

Val. (abbreviatus a Paride) I, 2, 1. — *Numa Pompilius* — *uolebat uideri sibi cum dea Egeria congressus esse nocturnos eiusque monitu se quae acceptissima deis immortalibus sacra forent instituire.*

Eandem affinitatem prodet Valerius I, 1, 8 comparatus cum Liui. XXVII, 25. — I, 1, 12 cum Liui. XL, 29. — I, 5, 1 cum Liui. V, 55. — I, 6, 5 cum Liui. XXI, 62 et XXII, 1. — I, 6, 8 cum Liui. XXV, 16. — II, 2, 9 cum Liui. IX, 46, cett. Certius uero quam apud Ciceronem fieri potuit multa e deperditis Liuii uoluminibus a Valerio translata significare licet, cum in epitoma eorum saepissime factorum dictorumque relatio, interdum ipsae locutiones cum Valerianis insigniter conspirent. Nemo enim dubitabit quin Valerius, cum scriberet (I, 1, 2.) de Metello pontifice maximo eodemque flamine Martiali a sacris prohibito discedere, ante oculos habuerit Liuii undeicesimum, ubi eadem copiosius paulo sed iisdem fere uerbis exposita fuisse uidentur. Ex eodem libro desumpta est Claudiae damnatio, quae narratur

apud illum V, 40.

Flamen *interim* Quirinalis uirginesque Vestales — *cetera (sacra) inter se onere partito ferunt uia, quae Sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo eas cum* L. Albinus conspexisset plaustro coniugem ac liberos uehens, — *inreligiosam ratus sacerdotes publicos pedibus ire, se ac suos uehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, uirgines sacraque in plastrum inposuit et Caere, quo iter sacerdotibus erat, peruexit.*

Liui. I, 19.

— — — — —
— *simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; eius se monitu quae acceptissima diis essent sacra instituire.*

VIII, 1, damn. 4, ex undecimo Aesculapii anguis Epidauro Romam deportatus (I, 8, 2). Quae II, 10, 5 referuntur de P. Rutilio haud dubie sunt e Liuii LXX, item quae de exitu Scipionis, Pompeii Magni soceri, e CXIII. Et quanto maiorem, si haec respicimus, exemplorum numerum in iis fuisse censeamus, quae epitomator breuitatis nimium quantum studiosus non recipienda duxerit?

Multo quidem rarius alios eorum qui Latine scripserunt auctores adhibuit, sed interdum hos quoque ita, ut artissimo quodam nexu luculenter patente alterius origo ex altero non possit non agnosci. Dicam primum de Sallustio Crispo, quem inspectum et consultatum esse a Valerio Maximo non ambigua exempla demonstrant. Ex eius namque libro de bello Iugurthino sine dubio petita est narratio de Philaenorum erga patriam amore, quo, ut prolatarent Punici imperii fines, a Cyrenensibus uiuos se obrui passi sunt. (Cf. Val. V, 6, 4 et Sall. Iug. 79). Atque omnino in rebus ad Iugurthinum bellum spectantibus hunc Sallustii librum primum fontem habuisse uidetur. Cf. III, 7, 2, ubi de disciplina militari a Q. Metello restituta agitur, cum Sall. Iug. 44, 45. Item ex eius Catilinario bello (c. 39) fluxisse puto quae V, 8, 5 leguntur de A. Fulvio, quem pater in Catilinae castra contendere conatum ex itinere retraxit et supplicio affecit. Cf. praeterea Val. IX, 1, 9 et Sall. Cat. 15. Historiarum deperditis uoluminibus usum esse Valerium praesertim in enarrandis rebus ad bellum cum Sertorio gestum pertinentibus, quod praecipua cura diserte atque copiose a Sallustio compositum erat, ut certe constat de nonnullis, quibuscum fragmenta ex hoc opere nobis seruata plane consentiunt, (nam quae de Metelli luxuria referuntur IX, 1, 5 e secundo, quae VII, 6, ext. 3 de Callagurritanorum nefaria perseuerantia in tuenda urbe a Pompeio obsessa e tertio, quae V, 2, 9 de honoribus Pompeio a Sylla habitis e quinto historiarum desumpta esse apparet), ita probabilis coniectura de aliis colligitur. Etenim fabula de cerua alba, quam futura praedicientem secum traxisse fertur Sertorius (I, 2, 4), et narratio de uafro eiusdem hominis consilio, quo Lusitanos duorum equorum caudas alteram paulatim carpere, alteram uno impetu conuellere iussos ad suam sententiam perduxerit, et similia quaedam eandem originem prodere uidentur.

Gaii etiam Caesaris scripta quae etiamnunc supersunt adiit,

sed perquam raro; num deperdita quoque non liquet. Secundo enim de bello Gallico commentario (c. 25) usus esse uidetur III, 2, 19, ubi fortitudinis specimen a Caesare editum recenset, quamvis, cum aliud praesentis animi exemplum, quod statim sequitur, aliunde sumptum sit, nolim infitiari indidem et prius potuisse peti. Certe tertium de bello civili commentarium (c. 105) ante oculos habuit, cum de uariis prodigiis pugnam Pharsalicam comitantibus referret I, 6, 12. Quaedam e supplementis quoque horum commentariorum desumpta sunt; sic e Hirtii b. Alex. 55 quae de Cassii Longini auaritia memoriae produntur IX, 4, 2. Discrepantiam enim nominis ibi animaduersam, cum idem homo alteri Sestius, alteri Silius uocetur, librariorum potius peccato quam diuerso fonti imputandam esse arbitror. Valde autem dubito num narratiuncula de centurionis cuiusdam fide Caesarianis partibus praestita petita sit ex supplemento incerti auctoris, nam Hirtii non est, de bello Africano (c. 45), quoniam copiosius relatis ceteris reticetur ibi centurionis nomen, quod extat apud Valerium Maximum licet mendose scriptum. Aggeris deinde hostilium cadauerum congerie apud Mundam extructi, de quo Val. retulit VII, 6, 5, incertus auctor commentarii de bello Hispaniensi ita (c. 32) mentionem fecit, ut illi fons extitisse uideri possit. Sed alia eodem bello gesta (ex. gr. IX, 3, 4), quia copiosius et accuratius a Valerio quam in hoc opere enarrantur, aliunde fluxisse manifestum est, fortasse e CXV Liuii, qui huius belli historiam continebat.

Magis etiam ambigimus de Cornelio Nepote, cuius cum exemplorum libri tum qui de uiris illustribus erant inscripti, quorumque indoles atque dispositio simillima erat eius quam in hoc opere secutus est Valerius, facilem praeuisse debent excerpenti occasionem. Qua usum eum esse certis quidem argumentis probare nequeo. Sed cum Plutarchus (Marcell. 30) de extremis M. Claudii Marcelli fatis deque ossibus eius ad filium perlatis aut non perlatis Nepotis Valeriique testimonium Liuii¹⁾ et Augusti²⁾ aliter referentium auctoritati opposuerit, uerisimile saltem est Valerium (V, 1 ext. 6) praetermissis aliis, quae parum ad rem pertinere uiderentur, — neque enim omnia, quae ab eo comprehensa

¹⁾ Cf. Liu. XXVII, 27.

²⁾ In laudatione funebri Claudii Marcelli, eius quem generum sibi destinauerat. (Cf. Heeren de font. Plutarchi. p. 124).

putare possis propter Plutarchi uerba, reuera comprehendit — nonnulla de honoribus post mortem Marcello habitis e Cornelio Nepote ascuuisse. Possis suspicari e Catonis censorii uita, quam singulari libello amplexum se esse ipse testatur Cornelius in breuiore illa Catonis uita adhuc superstita c. 3, fluxisse III, 2, 16 quod fortitudinis specimen Catoni filio, non ipsi patri tribuendum erat, nisi hoc potius a Pompeio Trogo accepit, uel quae III, 7, 7 de fiducia eiusdem hominis disseruntur, inimicum pro iudice sibi eligentis, et alia quaedam similia. Sed omnia haec adeo nihil habent singulare, ut equidem certiore utriusque scriptoris affinitatem inde repetere nolim.

Non mirum est, si in hac quaestione totiens in ancipiti uersamur, cum ne eorum quidem scriptorum, quos nomine apposito Valerius testes citauit, ipsa opera num euoluerit satis liqueat. Certe non euoluit M. Catonis Origines, quarum commemorationem VIII, 1, absol. 2 una cum ceteris rebus ibi enarratis, retentis etiam uerbis, e Ciceronis Bruto (c. 23) mutuatus est. Atque etiam cum ex iisdem Catonis Originibus Cicero hausisset quae de carminibus inter epulas ad celebrandas clarorum uirorum laudes cantatis retulit Tusc. I, 2; III, 2; Brut. 19, Valerius in eorum commemoratione solum Ciceronem secutus est. Item I, 7, 6 L. Caelium Antipatrum, Gracchorum aequalem, qui septem libris secundi Punici belli historiam complexus est, quamquam ipsum adiuisse uideri uult, nonnisi e Ciceronis I de diuinatione (c. 26) nouit. Quae de Aemilii Lepidi et Fuluii Flacci reconciliatione narrat traditaque ait a ueteribus annalium scriptoribus (III, 2, 1) non ex his ipsis petiit sed e Ciceronis oratione de prou. cons. c. 9, ubi 'annalium litterae summique poetae uox' eius rei documenta afferuntur. Plura ex eodem genere exempla recensebimus infra, ubi de Graecis auctoribus disseremus.

Quae cum ita sint, iam licebit, opinor, subdubitare de fontibus a Valerio commemoratis coniecturamque facere ex his, quos modo recensuimus, de aliis antiquioribus scriptoribus, quorum curas ab ipso pertractatas esse non possum mihi persuadere, adeo ut et C. Gracchi orationem in Plautium scriptam (IX, 5, ext. 4) et M. Scauri de uita sua librum (III, 4, 11) in hoc opere non sine improbitate quadam tamquam e propria cognitione laudatum existimem, cum recentiorum quae commemorantur scripta nulla alia interposita auctoritate ab ipso

inspecta esse concedendum sit. Neque enim est cur dubitemus quin Munatium Rufum, Catonis praetorii amicum Cypricaeque expeditionis comitem, cui et Plutarchus in uita Catonis multum se debere fatetur, primum ducem habuerit III, 3, 2. Idem dicendum uidetur de Pomponio Rufo, scriptore ab aliis, quod sciam, non commemorato, cuius testimonium e collectorum libro petatum semel amplectitur III, 4, init., quamquam de aetate eius nihil compertum habemus; idem de M. Terentio Varrone, in cuius monumentis praeclara illa uirtutis praemia in M. Siccium Dentatum congesta repperisse se ait Val. III, 2, 24¹⁾, et a quo haud dubie alia quoque auctoris nomine non indicato transtulit. Refero ad Varronis auctoritatem, ut pauca exempla ponam, quae in hoc libro (V, 6, 4) de appellatione portae Rauidusculanae indita propter acneam Genucii Cipi effigiem in ea inclusam traduntur, item quae II, 4, 5 de origine ludorum saecularium narrantur aliaque nonnulla. Nominatim denique Asinium Pollionem tamquam 'non minimam Romani stili partem' laudauit. E cuius historiarum tertio desumpsit quae de longa Arganthonii Gaditani uita tradidit VIII, 13 ext. 4. Atque Asinii quidem libris cum in aliis uti potuit tum praesertim in enarrandis rebus ad ciuilia bella inter Pompeium et Caesarem spectantibus, et fortasse usus est iuxta Caesaris Liuiique eiusdem temporis descriptionem. Sed quo minus in singulis eius uestigia in Valeriano opere perscrutemur iniqua fortuna impedit, quae nihil ex illis reliquum nobis esse uoluit.

Eadem ratio in longe maximo eorum scriptorum numero incidit, quorum et opera perierunt et nomina a Valerio reticentur. Nam dum ex illis, quos hucusque recensuimus, aliquot saltem locis quae receperit et in usum suum conuerterit aut perspicue indicari aut coniectura non improbabili diuinari licuit, de his quod rem quam tractamus magis expediat, omni inuestigandi facultate iudicandique condicione destituti, nihil fere in medium proferre possumus. Id unum certissime mihi quidem constat, antiquiorum scriptorum ex hac quaestione remouendos esse omnes Syllae aequales et aetatem eius praecedentes, qui neque ubi nominantur inspecti sunt, ut supra admonuimus, neque alibi

¹⁾ Credo Valerium haec in antiquitatum libris legisse, Varronem autem eundem fontem secutum esse quem A. Gellius II N. A. II, qui haec ex annalium libris descripta esse testatur.

huic operi fontes extitisse videntur. Insigniter autem opinio nostra confirmatur eo, quod in rebus enarrandis, si quando ab aliis auctoribus ueteres citantur testes, Valerius e solis recentioribus, a quibus illi citantur, hausit inque his acquieuit. Nam, ut documentis supra obiter commemoratis pauca addam, cum sint innumera, fabulae illius de libris Numae Pompilii in arca lapidea repertis, quorum septem ius pontificium, alii totidem disciplinam sapientiae continuisse dicebantur (I, 1, 12), Liuius XL, 29 et Plutarchus Num. 22 auctorem nominarunt Valerium Antiatem, alii alios; Valerius Maximus primum fontem parum curans tacite solum Liuium sequitur. Eodem modo quod Cicero I de diu. 33 in Syllae historia scriptum refert Valerius I, 6, 4 non ab ipso Sylla, sed, ut solet, a Cicerone transtulit. Quapropter cum idem existimandum sit de L. Calpurnio, Cornelio Sisenna, Claudio Quadrigario, Licinio Macro aliisque permultis eorum temporum scriptoribus, cumque in negando solum usu ex his a Valerio percepto uersemur, nomina indicasse satis sit. Propiores uero a sua aetate praeter eos, quos recensuimus, haud dubie alios etiam interdum duces habuit, Caesaris Augusti commentarios, Pompeii Trogi historias quibuscum, quantum e Iustini excerptis colligi licet, saepissime congruit¹⁾; Iulii Hygini opera, fortasse etiam L. Fenestellae annales. Verum omissis quorum quantum ualuerit in hoc opere auctoritas et quibus potissimum locis, nisi alia et noua accedant subsidia, significari nequit, transgrediamur ad scriptores Graeco sermone usos.

Quorum primum qui Romanorum res gestas exposuerunt breuius etiam absoluere poterimus, cum paucis tantum locis ad Graecos fontes statuendos certis uocemur indiciis, et omnino Valerius, quamquam utrisque litteris eruditus erat, patentibus tot aliis scriptoribus eos potius consulere maluisse uideatur, in quibus describendi quam uertendi facilius erat opera. Itaque in reddendis rebus, quas una Liuius et Polybius memoriae prodiderunt, Valerius perpetuus Liuii assecla cernitur; e Polybio quid duxerit nusquam apparet, ut hunc quidem scriptorem adhibitum esse omnino negandum censeam, cum interim in his quae a Liuiio praetermissa sunt non ita neglexerit Dionysii Halicarnassei

¹⁾ Cf. Val. VIII, 1, ext. 4 cum Iust. XXXVIII, 10. Val. IX, 1, ext. 5 cum Iust. XXXVIII, 8.

antiquitatum libros, quibuscum saepenumero insigniter consentit huius operis relatio. (Cf. Val. I, 1, 7. Dion. II, 68. — Val. I, 8, 7. Dion. I, 67. — Val. III, 3, 4. Dion. VI, 94). A Diodoro Siculo (XV, 87) Valerius III, 2, ext. 5 ultimum illud Epaminondae dictum, *orbis quoque, non tamen sine liberis morior* et q. sqq. accepisse uidetur, quod hic e credibili et uero rerum nexu uiolenter exemptum satis ridicule cum aliis morientis Epaminondae uerbis conectitur. Et certior etiam affinitas est inter Diodorum exc. Vatic. ap. Mai. coll. II c. 23 p. 20 et Val. IX, 12, ext. 9 et 10: neque enim Valerius h. l., cum scriberet de Milone Crotoniate et de Polydama athleta, quibus nimia uirium fiducia mortis causa extitit, fortuito in eandem sententiam incidit atque Diodorus, nimiis membrorum uiribus hebeschere animi uigorem.

Recentioris historiae enarratores Posidonium, Iubam, Strabonem alios, quoniam eorum nulla extant aut indicari possunt uestigia, silentio praeterire liceat. Nam Theophanem Mitylennaeum, amicum Cn. Pompeii Magni, cuius res gestas singulari libello celebrauerat, commemorauit quidem Valerius, dicit namque eum a Pompeio propter has curas ciuitate esse donatum VIII, 14, 3, ipsa uero scripta non uidetur in usum suum conuertisse. Putauerit aliquis Nicolai Damasceni, philosophi et rerum scriptoris, testimonium in Romana historia a Valerio esse adhibitum, cum is de interitu Porciae, M. Catonis filiae, M. Bruti uxoris, aliter ac uulgo credebatur et repugnante epistula quadam ipsius Bruti nuntiauerit eam interempto marito ardentes deuorasse carbones mortemque ita sibi ipsam consciuisse, cumque eius famae, quae sane posterioribus demum temporibus latius dispersa fuit¹⁾, Plutarchus (Brut. 53) praeter Nicolaum Valeriumque Maximum (III, 6, 5) alios auctores non nouerit. At mihi quidem multo probabilius est utrumque eadem hausisse e communi fonte aut ignoto Plutarcho aut neglecto ab eo, qui Latinis litteris certe parum imbutus erat, quam alterum ex altero pendere.

Superest ut peregrinae quoque historiae praecipuos auctores fructumque ex his a Valerio perceptum perscrutemur. Verum cum maiorem fere quae huc pertinent rerum partem, ut solet maxime in propinquo sitos fontes adire, non e Graecis sed e Latinis operibus petierit, ex quo genere, quoniam multa exempla

¹⁾ Cf. Martial. I, 43. App. ciu. III, 136. Dio Cass. XI, 49. Zonar. X, 20.

supra iam posui, plura addenda non putavi, tota haec quaestio ad paucorum antiquiora testimonia redit. Et primum quidem Herodoti libros plurimis locis ipsum inspexisse eorumque praecipua et sola interdum auctoritate usum esse concedamus oportet. Etenim, quamquam eum nomine addito semel tantum citavit (VIII, 13, ext. 5) de diuturna Aethiopum uita, tamen in tot aliis rebus adeo cum eo consonat, tacentibus etiam ceteris qui nobis supersunt scriptoribus, ut quā de artiore affinitate dubitare uellet nodum quaereret in scirpo. Conferant qui ipse iudicare uolunt I, 2, ext. 2 cum Herod. I, 60. — I, 6, ext. 1 cum Herod. VII, 57. — I, 7, ext. 4 cum Herod. I, 34 sqq. — I, 7, ext. 5 cum Herod. I, 107 sqq. — III, 2, ext. 2 cum Herod. III, 78. (sed hic negligenter inspecto fonte foede errauit Valerius.) — V, 2, ext. 1 cum Herod. III, 139 sqq. — V, 4, ext. 5 cum Herod. III, 125. — VII, 3, ext. 2 cum Herod. III, 85. — IX, 13, ext. 1 cum Herod. VII, 45, 46. et prae ceteris Val. III, 6, ext. 3 cum Herod. III, 145, 146, ubi tantum non uerba uerbis respondent. Alia multa adnotata sunt in commentariis nostris. Deinde ex Ionicis *λογογράφοις* nominatim commemorantur Hellanicus Lesbicus et Damastes VIII, 13, ext. 6 ac praecedenti exemplo Ctesias Cnidius ita quidem, ut eos ipsos ante oculos habuisse uideri deberet, nisi interdum eum in adeundis ueteribus fontibus maiorem diligentiam simulasse quam reuera adhibuisse compertum haberemus eaque re merito iam proni essemus de interposita aliqua auctoritate cogitare.

Atticorum scriptorum unus Theopompus bis citatur, VIII, 13, ext. 5 et 14, ext. 5, sed ita ut nesciam an eius commemoratio aliunde fluxerit, fortasse e Pompeio Trogo, quem Theopompo praecipuo duce usum esse satis constat. Idem nescio num umquam in hoc opere secutus sit Thucydidem, cuius auctoritatem certe spreuit V, 6, ext. 3, de morte Themistoclis rethorica Callisthenis et Stratoclis commenta simplici ueritatis professioni, quae est apud illum I, 138, praefere¹⁾, et V, 3, ext. 3, ubi aliter atque Thucydides et Charon Themistoclem Xerxe, non Artaxerxe regnante in Asiam transiisse scibit, in qua opinione scimus fuisse Ephorum, Dinonem, Clitarchum, Heraclidem²⁾. Sed

¹⁾ Cf. Cic. Brut. 11.

²⁾ Cf. Plut. Them. 27.

neque de his neque de Xenophonte, Philisto, Anaximene quicquam exploratum est. Nam quod Anaximenen VII, 3, ext. 4 et Callisthenen VII, 2, ext. 11 et IX, 3, ext. 1 commemorauit, ad ipsos homines, non ad scripta eorum respexit. Quo magis iuuat quod in quaestione tam ancipiti praeter Herodotum unius saltem scriptoris Graeci certa uestigia deprehendimus, Timaei Tauromenitani, cuius fragmentum propitia fortuna nobis seruauit, totum in hos libros ita a Valerio insertum, ut consentientibus singulis fere uerbis, quae hac quidem narratione continentur nullo iure ad alium referrentur auctore. Fragmentum illud legitur in schol. ad Aesch. ap. Reisk. oratt. Graeci III p. 751 et in Mureti uarr. lectt. XIII, 15 ¹⁾, Valerii eius conuersio I, 7, ext. 6. Quae cum ita se habeant, alia quoque nonnulla et rebus ipsis similia et similiter relata ex eodem fonte manasse consentaneum est. Et sane quae in Gellia siue Gillia Agrigentino eximiae liberalitatis atque humanitatis specimina recensuerat Timaeus ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ teste Diodoro Siculo XIII, 83 p. 608, ea inde haud dubie desumpta repetiit Val. III, 8, ext. 2. Alia minus certa sunt; inter quae tamen equidem persuasum habeo ad Timaeum referenda esse quae Valerius VI, 2, ext. 2 de libertate mulieris cuiusdam Syracusanae in Dionysium narrat.

Adnectam his duos γεωγράφους obscurioris famaе, quos nominat Valerius VIII, 13, ext. 7 irridens mendacia eorum, num ipsos inspexerit nescio, Xenophontem, qui περίπλων scripsisse fertur, et Alexandrum, qui librum de Illyrico tractu composuit. Hunc Alexandrum Plinius VII h. n. 48 Cornelium uocat, quamquam reliqua omnia, quae ibi narrat, ex hoc Valerii capite mutuatus est. Itaque haud dubie illum Alexandrum Cornelium significauit, quem Suetonius de ill. gramm. 20 propter antiquitatis notitiam a multis Polyhistorem, a quibusdam Historiam uocatum esse tradit. Atque in catalogo auctorum, quibus pro fontibus usus est Plinius, saepenumero Alexander Polyhistor commemoratur. Plura de eo communicauit Suidas u. Ἀλέξανδρος ὁ Μιλήσιος. Erat paedagogus Cornelii Lentuli, a quo manumissus Romae uixit Syllae temporibus et innumeros paene libros conscripsit. Xenophon autem ille Lampsacenus esse uidetur saepius

¹⁾ Muretus exemplo suo, ut uidetur, deceptus Timesiam nescio quem pro Timaeo posuit. Pertinet autem hoc fragmentum ad Timaei libr. VI.

a Plinio in supra dicto catalogo commemoratus, cuius ἀναμνηστικαὶ τῶν ὁρῶν citat Steph. Byz. u. Ὠρεωπός¹⁾).

De philosophorum et oratorum scriptis idem fere iudicandum est, quod de plerisque aliis. Nam Platonem, ubicumque eius auctoritatem sequi poterat, adeo neglexit in recentioribus plerumque scriptoribus acquiescens, ut neque ubi interpositum testimonium ignotum sit neque ubi ipsum nomine indicato citauerit, ad eum rediisse uideri debeat²⁾.

Eadem de causa dubito, uel potius uix crediderim ex ipsius Aristotelis notitia profectam esse narratiunculam, qua ille libros quosdam oratoriam artem continentes Theodecti discipulo quos ederet donasse, posteaque ab eo editos alio uolumine sibi uindicasse fertur VIII, 14, ext. 3, praesertim cum famam, qua artis rhetoricae, quae sub Theodectis nomine circumferebatur, Aristoteles auctor credebatur, communem et uulgatam fuisse discamus e Quint. inst. orat. II, 15, 10. Quapropter non minus in his secundarium quendam, ut ita dicam, fontem statuemus quam VIII, 13, ext. 3, ubi Aristoxeni musici testimonium de memorabili Xenophili Pythagorici senectute amplectitur, et VIII, 7, ext. 4, ubi Democriti quoddam uolumen commemorans incerta hac citandi ratione se ipsum illud uolumen non consuluisse, fortasse ne nouisse quidem satis aperte demonstrat, et VIII, 7, ext. 9, ubi de tempore disserens, quo Isocrates Παναθηναίων suum composuerit, in sola Ciceronis auctoritate insistit.

Sed finem aliquando faciamus dubitandi. Eorum, quae certissime hac inquisitione comprobasse me confido, ut breuiter summam repetam, cum in enarrandis factis et dictis memorabilibus magis id prospiceret ut animorum affectus excitaret quam ut quae relatione sua complecteretur antea accurate ueterum auctorum testimoniis inuestigatis atque inter se ponderatis ita posteritati traderet, quem ad modum maxime aut cum ueritate congruerent aut cum similitudine ueri, simplicitate quadam si non laudabili at certe in hoc eius proposito excusanda paucos tantum et eos duces sibi delegit, quorum opera et facilem aditum et uberem excerptendi materiam praeberent; ab his non solum res exponendas credule sed saepe etiam uerba temere mutuatus

¹⁾ Cf. Fabric. bibl. Graec. T. III p. 19 ed. Harles.

²⁾ Cf. I, 8, ext. 1; VII, 2, ext. 4 et VIII, 7, ext. 8.

nihilo minus interdum non sine aliqua diligentiae et doctrinae iactatione altius ad primarios fontes perscrutandos ascendisse uideri uult. Atque adeo excepto quod nimium coartauit fines per se iam angustos, intra quos uersabantur Valerii curae, non iniuriam ei intulit Fr. Dübner (*Revue de philol.* I, p. 262), quod diceret quattuor scriptores Ciceronem, Liuium, Sallustium, Pompeium Trogum omnem huic operi materiam suppeditasse, cum, si quae ab aliis essent accepta, ea uno loco congesta uix quattuor capitum spatium explerent.

Quae cum ita sint, ne mediocrem quidem in studio rerum ueterum utilitatem ex his uoluminibus caperemus, si eorum, quos Valerio historiarum auctores extitisse diximus, integra opera nobis superesse fortuna uoluisset. Nunc, quoniam illa maiore ex parte interierunt, quaeritur in quantum, ubi sola Valerii auctoritate nitamur, traditis fides habenda sit. Quae cum tota pendeat e ueritatis amore atque studio, quo officio suo functus sit, et e diligentia ac religione, qua accepta reddiderit, singula haec primum accuratius paulo perquirenda atque examinanda uidebantur.

DE VALERII MAXIMI AVCTORITATE ET FIDE HISTORICA.

Iam dudum notum erat Valerium in enarrandis rebus gestis notabiliter interdum a uero aberrasse. Quod si passim in commentariis concesserunt grammatici praeter Pighium et eius sectatorem Colerum fere omnes, nobis tamen tristem reliquerunt demonstrationem eum in deprauanda atque corrumpenda historia eo processisse quo uix alium inter eos qui hodie ex antiquitate supersunt scriptores. Ad comprobandam hanc criminationem ne temere qualemcumque materiam contulisse iniuriamque fecisse uideamur scriptori non plane meritam, ab initio statim remoueamus ea mendacia, quorum aut corrupto iam fonte usus non ipse primus extitit auctor, aut quibus probabilem aliquam causam praetendere licuit. Quod ubi fieri potest, primus equidem subscribam eius defensionem. Tantum enim abest ut reprehendam in rhetore, et is est Valerius, declinationem a ueritate, quo maiorem

uim ornatumue reciperet oratio, consilio temptatam, ut libenter uel illi Ciceronis (Brut. 11, 42) assentiar concessum, esse rhetoribus ementiri in historiis. Nec facile quisquam Valerium obiurgauerit quod ad augendum orationis splendorem ueritatem longe excedens II, 7, 7 L. Minucii consulis (a. u. 296), a L. Quintio Cincinnato magistratu se abdicare iussi, XII fascibus Latii ac totius Italiae uires rectas esse retulerit, uel quod, quo foedior appareret ingratus Lacedaemoniorum animus, Lycurgum patria pulsum finxerit V, 3, ext. 2, cum satis notum sit ipsum sibimet uoluntarium imposuisse exilium, uel quod alia nonnulla in maius extulerit, quo efficacius commoueret lectorum animos. Sed quota quaeque pars est inter tot mendacia et errores, quae talem defensionem recipiat? Raro enim Valerius fallit consilio ac ratione, saepissime fallitur ipse ignorantia ueri, mira in inspiciendis aliorum testimoniis neglegentia, praua in exscribendis socordia. Cuius peruersitatis priusquam singula recognoscamus exempla unum hoc praemittendum uidetur, multa a nobis reprehensa in uulgatis editionibus ita circumferri ut luculenter ad historiae fidem enarrata bene procedant omnique careant uitio, longe aliter atque in hoc nouo exemplari. Quam spretam a nobis operis praestantiam non antiquo auctori sed recentioribus hominibus debebamus, in primis Pighio, qui cum ingenio et doctrina esset instructissimus, sed de uero criticae artis officio aut praeue aut nihil sentiret, ubi tradita ueritati repugnare animaduertit, nullam medicinam tam audacem putauit quin admitteret, ut Valerium a turpissimis quae existimabat librariorum commentis foedissimisque corruptelis liberaret. Ipsum scriptorem aliquando hallucinatum esse persuadere sibi non potuit. Qui inanes eius uiri conatus, cum permultis locis iam a sequentibus grammaticis refutati essent, praecipue a Perizonio et Torrenio, magna tamen ex parte stabiles in sede sua remanserant mihi que supererant remouendi. Alia denique Valerii peccata equidem primus detexi. In quibus omnibus, positis pro fundamento auctoris uerbis, quem ad modum nunc a nobis sunt constituta, qui causas atque confirmationes accuratius cognoscere cupiant rogatos esse uolumus ut commentarios nostros operi subiectos inspiciant.

Sed ut a leuioribus initium capiamus, socordem magis orationis neglegentiam, qua tamen etiam facta interdum deprauantur, quam nudum mendacium Valerius prodidit, si interdum

perhibuit aliquem alterius exemplum secutum aut imitatum esse aetate longe inferius, quod fecit VI, 4, 1; iustam enim illam patrum conscriptorum animaduersionem in L. Minucium et L. Manlium propter uiolatum ius legationis, quam Scipio simili facto imitatus esse dicitur, sedecim annis ipsa haec Scipionis aequitas praecesserat, et VI, 3, 4, ubi M. Curius seueritatis exemplum imitatus esse dicitur Italico bello editum. Eodem pertinet, si II, 8, 2 in sponsione, qua Q. Valerius C. Lutatium prouocauit, ni suo ductu Punica classis deleta esset, Lutatium non dubitasse ait restipulari, cum in praeiudicialibus sponsionibus, qualis illa erat, restipulatio omnino fieri non potuerit; uel si fiscum tribuit C. Iulio Caesari VI, 2, 11. Difficilius iam excusatur quod aliis quoque suorum uel recentiorum certe temporum institutis ad ueteris rei publicae statum translatis turpiter interdum omnem ueram rerum condicionem disturbauit et euertit. Quid enim sibi uolunt VI, 3, 2 decem tribuni plebis aetate Sp. Cassii III consulis, eius qui primus legem agrariam tulit, cum manifestum sit quinque etiamtum fuisse numero, decem undetriginta demum annis post (297) creatos esse? quid Gracchorum temporibus quindecim uiri sacris faciundis, quos multo post pro decemuirorum collegio institutos esse constat? Verum haec leuia uideri debent reputanti incredibilem et inauditam Valerii neglegentiam, qua ueterum scriptorum operibus, e quibus sua desumpsit, obiter tantum inspectis, etiam ubi singula fere uerba surripuit ab illis, uera in falsum detorsit et errores cumulauit erroribus. Atque istam in describendo leuitatem insignibus quibusdam exemplis prodidit. Narrat enim I, 6, 5 infantem semenstrem in foro boario triumphum clamasse, in Sicilia scuta duo sanguinem sudasse, metentibus cruentas spicas in corbem decidisse. Quorum prodigiorum primum Liuius XXI, 62 in foro olitorio, alterum XXII, 1 in Sardinia, tertium apud Antium accidisse scribit. Vnde igitur apud Valerium forum boarium, unde Sicilia? Vtrumque ex eodem Liuius, apud quem cum legisset *infantem semenstrem in foro olitorio triumphum clamasse, et foro boario bouem in tertiam contignationem suu sponte escendisse*, alterum solum prodigium referens, primum ueloci oculo ac manu ex altero loci significationem transtulit, deinde sequentia non minus festinanter excerpens e Liuii uerbis (XXII, 1) *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti uigiliis equiti scipionem*

quem manu tenuerat arsisse et litora crebris ignibus fulsisse et scuta duo sanguine sudasse, omissis ceteris quae interposita erant, prima cum ultimis conexit loco quidem minime congruentia, statimque adiunxit tertium tamquam item in Sicilia factum, quod Liuius Antiatibus accidisse paulo post memoriae tradidit. Eodem modo Liuii uerbis decipi se passus est VI, 6, 3, ubi L. Minucium et L. Manlium M. Claudii praetoris iussu, quia legatis manus attulissent, Karthaginiensibus deditos esse refert M. Aemilio L. (C.) Flamini consulibus, quorum consulum nomina sane etiam apud Liuium XXXVIII, 42 illam narrationem praecedunt; sed si diligentius paulo quam Valerius animum attenderis, hos, designatos in proximum annum, tunc temporis magistratum nondum iniisse animaduertas. Similiter II, 5, 1, quia Liuii (XL, 34) uu. *is erat qui ipse*, quae ad filium Glabrimonem pertinent, ad patrem retulit, celerius quam par erat perfecta Liuii narratione omnem rerum ordinem turbauit. Nonnisi propter eandem festinationem I, 1, 15 aperte Liuii testimonio (XXII, 56) contradixit, cum post Cannensem cladem, ut sacra Cereris peragi possent, publico priuatoque luctui triginta dierum spatium praescriptum esse traderet, quem luctum Liuius omissis iam illius deac sacris, quia senatus ueritus esset ne aliae quoque religiones propterea neglegerentur, finitum scripsit intra praedictum tempus. Turpius non intellecto Liuii (XXV, 14) omnia confudit ac miscuit III, 2, 20 in uerbis *cum Hannibal Capuam, in qua Romanus exercitus erat, obsideret*. Neque enim Capuam tunc tenebant Romani, neque Hannibal unquam eam urbem obsedit, neque omnino contra Hannibalem sed contra Hannonem gesta erant quae ibi referuntur. Alia ex eodem genere peccata castigauimus III, 3, 1 in commemoratione Indibilis Celtiberi, VI, 2, 9 in uerbis *directis in Pompeium manibus* aliisque locis. E simili denique segnitia perpetua eius orta est fluctuatio frequentesque lapsus in magistratuum dignitatumque significatione. Nam I, 6, 4 consulem Syllam appellat, qui etiam tum praetorius erat; contra III, 1, 8 pro consule ponere debebat praetorem; I, 6, 8 de consule Ti. Graccho narrat quae anno post alterum eius consulatum acciderunt; III, 7, 6 L. Crassum ex consulatu prouinciam Galliam obtinuisse tradit, quam obtinuit consul; IX, 3, 3 Cn. Flauium, cum aedilis crearetur, praeturam adeptum esse dicit, et, quod

super omnia est, Sp. Cassium III consulem V, 8, 2 tribunum plebei facit.

Temporum autem rationem quam parum omnino curae habuerit permagnus exemplorum numerus documento est, e quibus, ut satietatem uitemus, pauca tantum exhibeamus. Exposuit I, 6, 5 quaedam prodigia, quae scimus bello Punico secundo nuntiata esse Romae. Eam temporis denotationem in prioribus omissam soli ultimo addidit belloque Punico secundo Cn. Domitii bouem locutum esse retulit, 'caue tibi Roma!' Sed unum hoc prodigium eius belli finem multis annis excedebat. VI, 6, ext. 1 caedem duorum Scipionum in Hispania ante factam ait quam Saguntum ab Hannibale oppugnaretur, cum id oppidum nouem annis ante excisum sit. Longius etiam a uero aberrat IX, 10, 1, ubi Tusculanos post annum 431 a. u. c. in ciuitatem receptos putat, quam ante sexaginta minimum annos eos obtinuisse constat. IX, 7, 1 Saturninum oppressum refert a C. Mario quintum consule, quod recte in sexto eius consulato accidisse scribit III, 2, 18. VII, 5, 4 Q. Caecilius Metellus ante uictorias de Pseudophilippo et Achaeis reportatas repulsam comitiis consularibus tulisse traditur, miraturque Valerius quod ei populus consulatum negare potuerit, cui mox duas clarissimas provincias aut daturus fuerit aut debiturus. Sed quanto iustius increparet Romanos, si uerum retulisset, post tot res egregie gestas frustra eum honorem a Metello esse petitem.

Mittamus reliqua ex hoc genere, cum multa et grauiora etiam supersint. Quid enim dicamus de ignorantia illa non minus foeda ac pudenda quam frequenti, qua eiusdem nominis uiros nec ignotae sortis, sed celeberrimos quosque clarissimosque Romanorum imperatores, quorum facta uel pueruli nouisse debebant, inscite confudit atque permiscuit? Ita posteriorem P. Cornelium Scipionem Africanum pro superiore posuit II, 4, 3 et in alia narratione V, 1, 7 (cl. §. 6). Contrarium uitium commisit VIII, 15, 1 relatis ad superiorem Africanum quae Aemiliani erant. Trium et fortasse quattuor Scipionum res gestas in unum P. Cornelium Scipionem Nasicam conguessit VII, 5, 2. Eodem modo II, 2, 4 et ut uidetur etiam V, 2, 3 Q. Fabium Maximum Rullianum confudit cum Q. Fabio Verrucoso Cunctatore; M. Porcium Catonem censorium cum Catone filio III, 2, 16 et cum nepote V, 10, 3. Iam uero VI, 4, 1, quia

dinoscere nesciebat T. Manlium Imperiosum a posteriore Manlio Torquato, adeo historiam uexauit et impediuit ut exitus ex hac omnium rerum perturbatione fere non inueniatur. Facilius ei condonaueris quod VIII, 8, 1 et 2 Q. Mucium Scaeuolam, Laelii generum, eundem putauit atque P. Mucium Scaeuolam pontificem maximum, cuius laudabatur dexteritas in pilae lusu. Vt praediximus, Liuii uerbis deceptus II, 5, 1 M'. Acilium Glabrioem deuicto apud Thermopylas Antiocho compotem uoti factum aedem Pietatis dedicasse inque ea aede statuam patri equestrem posuisse scripsit, cum templum illud ipse pater Glabrio uouisset, qui et depugnauerat apud Thermopylas cum Antiocho. Et ne in Romanis tantum ita peccatum existimes, confudit III, 3, ext. 3 Zenonem Eleaten cum alio eiusdem nominis philosopho, ut mea quidem fert opinio, cum Cittio, Stoicorum principe et auctore. Attalos duos in unum contraxit V, 2, ext. 3. Dareum Hystaspis filium, quem peruerse antea Ochum appellatum finxit, cum altero Dareo, cui sane cognomen Ocho erat, ita permiscuit ut res ab hoc gestas ad illum transferret, inscite praeterea de septem magis nescio quid fabulatus, cum duo tantum eius condicionis homines Persarum imperium mortuo Cambyse obtinuisse notum sit.

Vellem me his exemplis acquiescere finemque imponere posse molestae et ingratae inquisitioni. Sed et restant quae criminis magnitudine omnia hucusque commemorata superant et necesse est non solum de prauitate uerum etiam de numero errorum iudicare uolentibus faciam potestatem. Quapropter enotatis aliis quibusdam notabilis maxime foeditatis cetera festinantius etiam quam in praecedentibus factum est percurremus.

Nemo fere interpretum animum potuit inducere tantum peccatum in Valerio admittere ut I, 6, 1 Tanaquilem, quae Tarquinii Prisci erat, Anci Marci dixerit uxorem, ideoque uulgo mendum in codicibus esse existimarunt. At si talia librariis imputari possunt, tum sane quae non possint me fateor nescire, neque ulla amplius erit codicum auctoritas. Quin equidem illud mendacium, quia res, etiamsi notissima, tamen et antiquissima erat, minus semper miratus sum quam quod ne iis quidem, quae ipse sua aetate, suis oculis uidisse se testatur, semper fides haberi potest. Quid enim quod I, 8, 3, postquam contra omnium reliquorum consensum primum Iunonem Monetam a Camillo

expugnatis Veiiis Romam translata esse narravit, templum eius etiam tunc in monte Auentino conspici refert, cum tamen constet Reginae Iunonis simulacrum a Camillo Veiiis arcessitum inque eo monte collocatum esse, Iunonis uero Monetae aedem postea eundem Camillum dedicasse in Capitolino colle? Quid, inquam, quod ne tum quidem turpissima illa negligentia animo eius occurrit, cum Iunonis Monetae templum, quod supra in Auentino se uidisse retulerat, in Capitolio cerni affirmabat VI, 3, 1? Nec minus neglegenter I, 7, 5 aedem Iouis Marianam fingit, in qua senatus de reuocando exule Cicerone decreuerit, quia non libuit inquirere quaenam fuerint monumenta Mariana commemorata a Cic. I de diu. 28, 59. Adeo, si quando ultra primum fontem progreditur, lubricos gradus ponit.

Iam falso Valerius a Publicola fascium numerum imminutum esse dicit III, 1, 1, cum omnino numquam plures quam duodecim fuerint. Inapte VIII, 15, 11 Publius et Gnaeus Scipiones, qui insignem illam cladem in Hispania ab Hasdrubale perpersi sunt, ab Hannibale uicti putantur. IX, 3, 5 de Romanorum peditatu referenda referuntur de equitatu. Fallitur II, 8, 5 de causa, cur Marcello triumphus sit negatus. III, 7, 6 Carbonem damnatum et in exilium missum scribit, qui uoluntaria morte iudicio se subtraxit, et paulo post §. 8 M. Scaurum accusatum quod pecuniam a Mithridate accepisset, cum propter suspicionem de concitatis sociis illa quaestio exerceretur. Ridicule uero in narratione ad bellum Africanum spectante III, 8, 7 centurioni cuidam e Caesarianis ab aduersariis capto ea condicione ueniam a Scipione, Cn. Pompeii socero, oblatam esse tradidit, si se Pompeii militem fore affirmasset. Atqui ipse ille Pompeius, cui militem conciliare studebat Scipio, iam tum inter uiuos non erat. Vno exemplo (III, 4, 5) Perpernam, Aristonici uictorem, falso triumphalem appellat, cum omnino numquam triumphum duxerit, patremque eius Papia lege post mortem filii damnatum scribit, quod arrogasset sibi ciuitatem Romanam nihil ad se pertinentem, quae lex et aetate longe praecessit filii obitum nec ualuit in peregrinos Italiam incolentes.

Accedunt ad haec domestica multa aequae praepostere in externa historia peccata. In qua pueriliter sane lapsus I, 8, ext. 15 Aristomenem Messenium non a Lacedaemoniis sed ab Atheniensibus captum occisumque existimat. Confudit Darei et

Gobryae personas III, 2, ext. 2. Ille enim Gobryas, praeclari operis socius, fortitudinis specimen quod ibi recensetur edidit, non ipse Dareus. VII, 2, ext. 7 nescio quo errore instinctus Periclem posuit pro Aeschilo. V, 6 ext. 5 Stagiram, quam Philippus euerit, euersam uult ab Alexandro. — IX, 11, ext. 2 quod alii recte Pharnaci tribuunt, Mithridatis filio, Valerius ad Mithridatem patrem refert. Disputatio illa, ante quam helleboro se purgasse fertur Carneades VIII, 7, ext. 5, non erat inter Carneadem et Chrysippum sed inter Carneadem et Zenonem. Eodem capite §. 11 huius Chrysippi discipulus putatur Cleanthes, quem ceteri eius praeceptorem fuisse tradiderunt.

Omisi in hac errorum enumeratione copiosissima nec tamen adeo plena ut non multa insuper addi potuissent omnia, quae ita discrepant ab aliorum scriptorum auctoritate ut dubitationem saltem admittant an dissidentibus iam inter se antiquis fontibus qui contra faciant potius quam ipse Valerius a ueritate discesserint; item omnia, in quibus ancipiti librorum scriptura ambiguus haerebam utrum scriptoris mendacium an mendum statuerem librariorum. Et maxime haec quidem fluctuatio incidit in praenominibus, quae saepenumero in omnibus codicibus accedente etiam Paridensis compendii auctoritate aliter atque a reliquis auctoribus constituuntur, ut I, 6, 5 in P. Volumnio, II, 4, 7 in M. Fulvio, II, 9, 8 in P. Furio Philo, III, 7, 7 in C. Laelio, V, 1, 1 in L. Cornelio Scipione, V, 6, 7 in L. Metello, VI, 1, 11 in C. Laetorio, VI, 2, 3 et VI, 5, 6 in C. Carbone, cett. Quae discrepantia cum haud raro ad antiquissimam, cuius indagari licet, codicis testimonium reduci possit, in promptu est suspicio Valerium in his quoque ponendis interdum dormitasse. Quare si quando praenomen omnium nostrorum codicum consensu stabilitum animaduerti, etiamsi aperte falsum sciebam, tamen a tradita scriptura non discedendum putavi. Veram appellationem in commentariis exhibui.*

Vnum autem prae ceteris hac peccatorum recensione prae cauendum mihi uidebatur, ne, sicubi in dubia scriptura probabilibus rationibus motus errorem Valerii quam lectionem historiae quidem non repugnantem sed alias ob causas spernendam recipere maluerim, religio mihi iniceretur tamquam uanis suspicionibus detrectaturo uiri auctoritatem. Ipsa enim errorum incredibilis fere multitudo ubique suspicandi non modo

ius nobis dedit uerum etiam imposuit necessitatem. Quae quanta sit praesertim in rebus solius Valerii testimonio nitentibus, in quibus praecipuam huius operis utilitatem positam esse praediximus, pluribus in commentario exemplis comprobasse me credo.

DE VALERII MAXIMI STILO ET DICENDI GENERE.

De dicendi genere quo usus sit scriptor aliquis qui iudicium ferre uolunt duas maxime res in quaestionem uocent necesse est, per se plane diuersas et ideo accuratius quam uulgo solet fieri distinguendas, loquendi scilicet consuetudinem, quatenus grammatica ratione continetur, et enunciatarum sententiarum colorem, speciem, nexum, orationis uestitum oratumque, omnem denique scribendi artem, in quibus proprie consistit stilus quem dicere solemus. In utroque genere cum auctores pendeant e temporis quo scripserunt proprietate, tamen in altero potissimum unus quisque peculiare aliquid habet, quod tamquam suum affert et quo in primis differt a ceteris aequalibus.

Valerius, si grammatica praecepta consideramus, in uniuersum aequalium et aetate paulo praecedentium dicendi consuetudinem retinuit, raro auxit et amplificauit, numquam ita ut ultra saeculi morem excederet. Hanc ob causam et quoniam, si quando ab illis notabilius declinauit, simul critica quaedam difficultas aut dubitatio de scriptura plerumque extitit, omnia grammaticam rationem spectantia, copiosius in commentariis exponenda, optimo iure mihi uideor ex hac quaestione remouisse, de iis tantum uerba facturus, e quibus scribendi ars et rhetorica huius operis forma appareret.

Est autem omnium artium summum quoddam fastigium, quod cum obtinent, operum natia in primis simplicitate naturalique candore excellunt parcisque adhibitis subsidiis magna efficiunt, donec ipsa haec simplicitas tamquam nimis ieiuna et arida non satisfacit hominum ingenio, subsistere nescio sed progredi aut regredi parato. Tendunt ab una illa quae in toto sita est

pulchritudine ad elegantiam subtilitatemque in singulis partibus, congerunt et cumulant ornatum, inhiant effectibus, et dum multa uolunt, pauca assequuntur. Quem omnium omnino artium communem decursum egregie de eloquentia repraesentauit Quintilianus¹⁾ dicto quodam, quo acutissimus et candidissimus harum rerum aestimator non magis certum aliquod dicendi genus improbasse quam primariam causam detexisse uideri potest, cur tam celeriter a summo fastigio facundia eorum temporum, quae argenteae aetatis nomine comprehendere solemus, descenderit. 'Sermo rectus,' inquit, 'et secundum naturam enunciatus nihil habere ex ingenio uidetur; illa uero, quae utcumque deflexa sunt, tamquam exquisitiora miramur, non aliter quam distortis et quocumque modo prodigiosis corporibus apud quosdam maius est pretium quam iis, quae nihil ex communis habitus bonis perdiderunt. Atque etiam qui specie capiuntur uulsis leuatisque et inustas comas acu comentibus et non suo colore nitidis plus esse formae putant quam possit tribuere incorrupta natura.' Quae uerba rem acu tangunt. Nam simul atque haec incorrupta natura, antiquorum naturalis simplicitas, sperni coepit tamquam minus idonea ad demonstrandum ingenium, transitum est ad quaesitum illud et artificiosum et praedulce scribendi genus, quod peculiarem huic aetati eloquentiae indolem ac formam efficit. Inde uel apud praestantiores eius aevi scriptores perpetuis flosculis et argutiis perplexa oratio, inde apud mediocris ingenii homines tot impropria, obscura, humilia, sordida, lasciua, effeminata; totidem enim uerbis Quintilianus nouam hanc scribendi dicendique consuetudinem significauit. Valerium qui aliqua cognitione attigerit et unum eius uolumen ueloci oculo percucurrerit in altero hoc numero esse facile intellexerit, ut superuacuum uideri possit pluribus confirmari et comprobari quae sint in aperto. Itaque in hac quidem disputatione imaginem quasi Valerianae dictionis paucis lineis adumbraturi, — cum neque omnia in quibus a uulgari sermone discesserit comprehendere nec rationem aut causam exponere potuerimus, quo modo orta sit et cur licuerit aut non licuerit una quaeque declinatio, — paucis tantum exemplis genera quaedam illustrabimus, quibus facile alia, quae huc pertinent, subiciuntur. Et primum quidem, quia

¹⁾ Inst. orat. II, 5, 11.

simplicia et secundum naturam enunciata quasi uulgaria atque nimis trita aspernatur hic scriptor, insolentia perquirens semperque plus iusto spiritus concipiens, factum est ut et in singulis notionibus et in sententiis exprimendis poeticam licentiam non modo imitaretur uerum etiam supergrederetur, orationemque conformaret adeo lasciuam, obscuram, molestam ut editores haud raro eam tamquam non ab antiquo auctore profectam librariis imputandam arbitrarentur et coniectura magis conuenientem substituerent quam ueram. Singulorum autem uerborum exempla haec sunt. Nemo facile prosae orationis scriptori ignouerit illud *corpus frigore duplicatum*, quo Valerius V, 1, ext. 1 denotauit corpus frigore contractum et incuruatum, quemadmodum suo iure saepius loquuntur poetae. Cf. Verg. XII Aen. 926. ib. XI, 644. Ouid. VI Metam. 293. Stat. III Theb. 89. ib. VI, 859. Praecerpenti autem uerbo pro eo quod est animo praecipere rem futuram ne poetae quidem, quod equidem sciam, usi sunt. Valerius II, 8, 3 scripsit *nimirum non plura praecerpens quam acciderunt*. Non minus insolenter quam obscure aes uxorum nodosam stipem uocauit II, 9, 1: *Ite igitur et nodosam exsoluite stipem utilem posteritati numerosae*, (ubi uide quae adnotaui). Quid, quod ne simplicitatem quidem in peruerso hoc studio euitauit frequentatis plus iusto et repetitis iisdem uerbis a naturali sermone detortis? Ita nimis profecto festiue rapere pro eo quod est cupide accipere posuit III, 2, 3: *omen uictoriae rapuit*. VII, 2, 5: *timoris modum, poenae genus, spei uiam uno mentis impetu rapiendo*. VII, 3, 3: *rapuit condicionem inbellis et timida iuuentus*. ibid. ext. 1. *occasionem expiandae religionis rapuit* et I, 5, 3: *arripuit omen Paulus*.

At multo frequentiora et fere innumera arcessitae eius et contortae orationis exempla in coniunctione complurium uerborum et in integris sententiis deprehenduntur. Inter quae iniuria magnopere offenderunt grammaticos, cum in solito poetarum more excusationem habeant, notiones adiectiue cum substantiuo quodam conexae, cui proprie substantiue genitiuo casu subiciendae erant. Ita III, 7, 1 *in eodem constanti gradu* sine dubio scripsit pro *in eodem constantiae gradu*, quod ipsum quam inconsideranter librorum testimonio substituerint editores, documento erunt alia ex eodem genere exempla. Nam V, 4, ext. 5 *Argiuam laudem* dixit laudem Argiuorum, eodemque modo composuit I, 6, 1

domestici oculi, I, 6, 11 *paterni oculi*, VII, 3, 9 *hostilibus oculis*, IX, 2, 1 *infelices oculos*, IX, 2, ext. 11 *infelicem spiritum*, III, 7, 4 *victori gladio*.

His similis itemque poetis propria translatio est adiectiuo a primario substantiuo, quocum sensu cohaeret, ad aliud, quod ex eo pendens genitiuo casu effertur. In quo genere Valerius VIII, 1, abs. 5 composuit *quae* (Tuccia) *conscientia certae sinceritatis suae spem salutis ancipiti argumento ausa petere est*, ubi miror, qui longe omnium optime nouerit Valerii dictionem, Perizonium maluisse *conscientia certa*, et VII, 3, 10 *adulescens infelicitis animi impetum satietate licentis concubitus resolutum — deposuit*, cum expectares *infelicem animi impetum*, quem ad modum uel contra libros mss. ediderat Pighius. Contraria ratio translato adiectiuo a pendente notione ad primariam incidit VII, 6, ext. 3, *infelices cadauerum reliquias sallire non dubitauit*, et VII, 6, 6, ubi, licet perquam audacter scriptum sit *atque ut diuinam filii mentionem caelestis patris recordationi subnectam* et q. sq., iniuria tamen Perizonius coniecit legendum esse *ut diui iam filii*, oblitus similium exemplorum I, 6, ext. 1 in transitu ad externa, *Claudatur hoc exemplo talium ostentorum domestica relatio*; I, 7, 5: *laetiores status spem* pro spe laetioris status; IX, 2, ext. 9 *humano sono uocis*; VI, 3, init. *uaria poenarum genera — minime in placido et quieto paginarum numero reponenda*; VI, 6, ext. 2: *fidum Peteliae sepulcrum* pro fidae Peteliae i. e. fidorum Petelinorum sepulcro; VI, 9, ext. 5: *breui tristitiae salebra*; cett.

Omnem uero licentiae modum Valerius alio insolentiae genere supergressus est, qua actionem ab aliquo profectam vel transeuntem ad aliquem ab eo reuocatam ad rem secundariam cum persona illa artiore quodam sententiae uinculo conexam ita retulit ut adiuncta notio subiectae locum teneret et interdum minime coeuntia dure copularentur. Hoc modo mire prorsus locutus est I, 6, 11: *sic deorum spreti monitus excandescunt, sic humana consilia castigantur, ubi se caelestibus praeferunt*, quae uerba etiam nunc in uulgatis editionibus exhibebantur, *sic dii spreti excandescunt* et q. sq. Similiter I, 7, 8: *propioribus tamen, ut ita dicam, lineis Aterii Rufi equitis Romani somnium certo euentu admonitum est*, cum tamen non ipsum Aterii somnium sed Aterius somnio admonitus sit. Et haec quidem in subiecto; in obiecto idem sibi indulsit VIII, 1, abs. 12, cum scriberet *crimen libidinis confessio intemperantiae liberauit*, quae

proprie dicenda erant *eum crimine libidinis confessio intemperantiae liberauit*. Ad similem licentiam referri posse videntur quae IX, 12, ext. 1 ponuntur, *torqueant se miseri — in trepido et anxio consilio quam ratione uita exeat quaerentes* pro *torqueant se trepidantes et anxii in consilio* (finiendae uitae) *quaerendo quam* etc. et alia nonnulla, quae orta primum ex immoderato huius scriptoris studio, quo adiunctas notiones pro subiectis et abstractas pro concretis substituit, ubi parum reliquarum sententiae partium ratio habetur, certe non longe remota sunt a prauitate eorum, quae supra exhibuimus.

Et quoniam illam Valerii consuetudinem attingi, qua, si quis alius, nimius est in adhibendis adiunctis notionibus pro subiectis et abstractis pro concretis, huius generis exempla haec sunt: lib. I praef. *mea paruitas eo iustius ad fauorem tuum decucurrerit*. II, 6, 14: *quem* (rogum) *uxoris pietas in modum genialis tori propinquae mortis secunda conscendit*. II, 7, 5: *copulatae societati generis et imaginum deformem in patriam reditum indicare aut communioni nominis ac familiae — contumeliosa uerba adhibere aut censorium supercilium aduersus fraternam caritatem destringere*. III, 1, 2: *hic spiritus ne Marci quidem Catonis pueritiae defuit*. III, 7, 5: *duobus acerrimis odiis* (inimicis) *latera sua cingere*. V, 6, 2: *magna decoru in foro Romano fulserunt*. VI, 8, 4: *poenas arbitrio piae uictoriae exsoluere*. VIII, 15, 7: *perfectissima uirtus*. IX, 3, 6: *miles summo imperio praelatus est*. IX, 12, ext. 2: *origo et principium fortioris tragoediae extinctum est*. Adiunctas notiones pro subiectis posuit, ut pauca exhibeam e permultis, I, 1, 3: *duodecim fascium* (i. e. consulis) *religiosum obsequium*. II, 7, 7: *imperiosissimi duodecim fasces*. III, 5, 1: *inter duo fulgentissima cognomina* (Africanum et Asiaticum) *manus uinciendas hosti tradere*. VIII, 1 abs. 1: *dextera eius forti punitione liberata*. Vtriusque generis concursu turbatur et obscuratur oratio III, 5, 3: *adhaerens Fuluianae stolae pugio militare decus muliebri imperio subiectum habuit*; nam pro Fulvia, quae, cum pugione cincta incederet, militare armorum decus sibi arrogauit, ipse eius pugio substitutus est.

Praeterea stilus Valerii metaphoris et translationibus non semper rei naturae consentaneis nimium quantum abundat. Putauit namque auctor ex hac quoque parte 'dandum nonnihil esse temporibus atque auribus', ut loquar cum Quintiliano, 'nitidius

aliquid atque affectatius postulantibus.' Sed quae passim apte et ingeniose adhibita summum efficiunt orationis ornatum, ea frequentata et cumulata taedium, si insuper inscite atque incongrue inuenta sunt, risum mouent. Apponam aliquot saltem huiusce modi insignia exempla; nam si numerum et multitudinem uellem significare, tempus me deficeret. Sic iis, quae leguntur V, 7, init., *Det nunc uela pii et placidi adfectus parentum erga liberos indulgentia, salubrique aura prouecta gratam suauitatis dotem secum adferat*, quid lasciuius pariterque conlatis ex diuerso genere tot impropriis et parum consentaneis inuenustius esse possit fateor me nescire. Nec melius IIII, 7, 3: *L. Rheginus — in optimo laudabilis conscientiae portu relinquendus est*. IIII, 8, ext. 2: *quem propemodum ipsius liberalitatis praecordia constat habuisse*; VIII, 7, ext. 10: *citerioris aetatis metas sed non parui tamen spatii Chrysippi uiuacitas flexit*. V, 1, 1: *in eo excipiendo tota urbs unius humani amici uultum habuit*. V, 2, 10: *Sit aliquis in summo splendore etiam sordibus gratis locus*; V, 3, 2: *qui pestifera Ti. Gracchi manu faucibus oppressam rem publicam strangulari passus non est*. VI, 2, ext. 3: *Inter has (duas mulieres) et Theodorum Cyrenaeum quasi animosi spiritus coniugium esse potuit, uirtute par, felicitate dissimile*. Perquam obscure et improprie IX, 12, ext. 6: *urbanitatem dicti crebro anhelitu cachinnorum prosecutus senile guttur salebris spiritus grauauit*. V, 4, ext. 4: *nec ego Argiuam detrecto laudem aut Aetnaei montis gloriam minuo, uerum obscuriori propter ignorantiam pietati notitiae lumen admoueo*. V, 6, ext. 2: *Ab eodem fonte pietatis Thrasybuli quoque animus manauit* etc.

Alia denique multa, quae uerbis describi et certis generibus subiungi nequeunt, parem, saepe etiam maiorem in detorquendo naturali sermone et in quaerendo nitore audaciam produnt temeritatemque. Sic III, 8, ext. 3, ubi praecesserat damnatio decem praetorum, qui apud Arginusas Lacedaemoniorum classem deleuerant, egregie prorsus Socrates praedicatur non timuisse *ne consternatae patriae undecimus furor mors ipsius existeret*. Cf. similia I, 1, 15: *qua quidem constantia optinendae religionis magnus caelestibus iniectus est rubor ulterius aduersus eam saeuiendi gentem*. V, 6, ext. 5: *Aristoteles supremae uitae reliquias senilibus ac rugosis membris in summo litterarum otio uix custodiens* et q. sqq. V, 3, 2: *duabus urbibus e rerum natura depulsis*.

In primis autem perpetua illa elegantiae ac nitoris affectatio cernitur in uerbis et sententiis contrarie relatis. Qua figura, quam antithesin uocare solemus, adeo delectatus est ut eam intra paucorum uerborum spatium ter quaterue repetere et sententias, quo facilius hanc formam induerent, quocumque modo deflectere et detorquere non fastidiret. Quo euenit ut totum hoc opus collectio et continua fere series existeret talium argutiarum, quales, ut exempla ponam, deprehendimus V, 6, 6 et 7: *Ita dinosci arduum est utrum Romana ciuitas Decios utilius habuerit duces an amiserit, quoniam uita eorum ne uinceretur obstitit, mors fecit ut uinceret. Non est extinctus pro re publica superior Scipio Africanus, sed admirabili uirtute ne res publica extingueretur prouidit*; uel V, 5, 1: *legatumque se (P. Scipio) L. Scipioni in Asiam iturum promisit, et maior natu minori et fortissimus inbelli et gloria excellens laudis inopi, et quod super omnia est, nondum Asiatico iam Africanus. Itaque clarissimorum cognominum alterum sumpsit, alterum dedit triumphique praetextum huius cepit, illius tradidit, ministerio maior aliquanto quam frater imperio*; uel V, 9, 4, ubi risum fere mouet exclamatio illa, *Solitudinem sanguine meliorem pacatioresque penatibus siluas et alimentis blandius ferrum ac mortis oblatae quam datae uitae felicius beneficium*. Sed genus indicasse contentus alia exempla, cum uno quoque capite sese sponte offerant multa, ascribere superuacuum duxi.

Non mirum est scriptorem nullam fere sententiam sine lumine et acumine aliquo efferentem non plane sibi cauisse ab omni neglegentia, cum in transitu maxime ab hoc improprio ad naturalem et simplicem sermonem et contra facile concurrerent quae minus inter se conuenirent. Quorum coniunctio ne ita quidem non moleste sentitur, si pluribus aliis interpositis sententiis longius paulo inter se distant. Dico talem neglegentiam qualis est in his (II, 9, 8), *M. Atilius Regulus et L. Furius Philus — eos — graui nota adfecerunt, qui — missi ad senatum de permutandis captiuis — in urbe manserunt — quia — M. Atilius Regulus censor perfidiam notabat, cuius pater et q. sqq.*, quae mirifica sane notae causa est. In simili exemplo hanc quoque interiectarum sententiarum excusationem frustra quaesieris, VI, 4, ext. 1, ubi composuit *cum — urbs Cinginnia pertinaciter arma retineret, temptata redemptione propemodum uno ore legatis Bruti*

respondit ferrum sibi a maioribus, quo urbem tuerentur, non aurum, quo libertatem ab imperatore auaro emerent, relictum.

Ac ne inepta quidem et ridicula hic scriptor in praepostero illo argutae et nitidae orationis studio plane euitauit. Quis enim umquam tam audax fuit ut mitem et clementem parentum in liberos indulgentiam *comicam* diceret *lenitatem*? Valerius, cum facetus esse uellet, inficete hoc quoque sibi permisit, ut haberet quod opponeret *tragicæ* aliorum *asperitati* V, 8, 1. Eodem capite §. 5, tamquam A. Fuluius, cum filium Catilinae partes secutum ex acie retraheret supplicioque afficeret, horum operum futuraeque Valerianae relationis rationem habuisset, composuit *Licuit, donec belli civilis rabies praeteriret, inclusum arcere; uerum illud cauti patris narraretur opus, hoc seueri refertur.* Perridicule in transitu ad nouum exemplum antea de Democrito locutus VIII, 7 ext. 4 pergit *Stupet mens admiratione tantæ industriæ, et iam transit alio.*

Quae omnia si comprehendimus, causa cur nec placuerit Valerius iudicibus integris atque incorruptis nec placere omnino potuerit, non est, ut alii arbitrabantur, inferioris aevi deprauata latinitas et sermo ab omni urbanitate longe remotus, qualem obiecisse uidetur Erasmus, quod diceret Valerium Afro potius quam Italo nec Ciceroni magis similem esse quam homini mulum, sed ipsius huius saeculi uitia cupide arrepta, nutrita, aucta, nimiaeque urbanitas in homine pusilli ingenii, propter quam iam Scaliger eum non immerito ineptum sententiarum et uerborum affectatorem uocauit.

Neque tamen Valerius, quamquam elaborato et quaesito dicendi genere tantopere inhiauit nec occulte studium prae se fert uarietate oblectandi legentium animos, satietatem quandam uitauit, quae necessario non magis perpetuas eiusdem generis festiuitates quam frequentatas cum singulas uoces tum certas sententiarum figuras sequitur. Nimium eum esse in usu compositi uocabuli *consimilis*¹⁾ pro simplici, particularum *tantum non, modo non* pro *paene*²⁾, in oppositionibus, quae fiunt per *prius* —

¹⁾ III, 6, 4. V, 1, 1. VI, 1, 11. VI, 3, 7. VI, 9, 14. VI, 9, ext. 7. VII, 2, 6. VII, 2, ext. 17. VII, 3, 6. VII, 3, ext. 2. VII, 6, ext. 3. VIII, 7, 4. VIII, 13, ext. 1. IX, 1, 6. IX, 2, ext. 8.

²⁾ I, 8, 10. III, 8, 3. III, 1, 12. III, 6, ext. 3. V, 3, ext. 3. VI, 3, 3. VI, 9, ext. 7. VII, 4, 2. IX, 1, 1.

*deinde (iterum)*¹⁾, per *et* — *et*, cett. ab aliis iam adnotatum est. Sed multo maior simplicitas in repetitis iisdem sententiarum figuris deprehenditur praesertim in transitu et progressu orationis ad noua exempla. In quo genere, ut omittamus quae in promptu erant et facile obuia, ne remotioribus quidem et longius arcessitis abstinuit quo minus plus iusto frequentaret. Ita exempla interrogatione incipiunt, quae fit per *age quam* sequente adiectiuo aut aduerbio, *age quam grauiter senatus tulit?* II, 7, 15. VII, 2, ext. 2. VII, 2, ext. 10. IX, 3, 6. IX, 13, ext. 4. III, 5, 2. V, 1, 4. V, 6, 8. VI, 2, 12. IX, 8, 3, aut simplici uerbo VIII, 5, 4; per *age quantus (qualis)* III, 2, ext. 2. IX, 1, ext. 3. III, 1, 4; item interrogatione incipiente per *quid* — *quam*? (*Quid illud, quod L. Paulo euenit, quam memorabile?*) I, 5, 3. II, 6, 6. VII, 2, 4. III, 4, 8. VI, 1, 4. VI, 8, 6. VII, 2, ext. 6. VII, 7, 6. IX, 13, 3; et sequente *nonne* pro *quam* I, 8, 6. I, 8, ext. 11. III, 8, 2. VI, 9, 12. VII, 4, ext. 2. VIII, 5, 5. VIII, 11, ext. 6. IX, 3, 8. Tum comparatione instituta per *tam hercule (mehercule)* — *quam* I, 1, 21. V, 2, 5. VIII, 15, 2. IX, 2, ext. 3. Oppositis duabus notionibus per pronomina *hic* — *ille (iste)*, ubi plerumque *hic* ad praecedens, *ille* ad sequens exemplum referendum est, (*atque hoc quidem hominis et casu, illud tantum non ore ipsius Apollinis editum*) I, 8, 10. I, 8, ext. 3. II, 10, 3. III, 3, ext. 7. III, 7, init. III, 7, 5. V, 1, 1. V, 5, 3. VI, 1, 9. VII, 2, 5. VII, 3, ext. 7. IX, 7, 3. III, 8, 2. V, 4, 3. IX, 7 ext. 2. Per *est et ille, sunt et illa, (sunt et externa etc.)* annectit sequentia II, 10 init. III, 7, 10. III, 6, ext. 1. IX, 12, ext. 1. Per particulam *nam*, etiam ubi causalis nexus a sententia prorsus alienus est, I, 6, 10. II, 4, 7. II, 6, 16. II, 7, 13. III, 5, 4. III, 6, 5. VI, 9, ext. 4. VII, 3, 5. VIII, 7, ext. 41. VIII, 41 ext. 2. IX, 1, ext. 5. IX, 8, 2. IX, 9, 2. VIII, 10, 3.

Iam uero, siquidem omnino illam consuetudinem probaueris, qua singula uirtutum uitiorumque exempla, remota quadam rerum similitudine cohaerentia, externo etiam sermonis uinculo coniungere solet, confitendum erit facillime in tanta nectendorum multitudine fieri potuisse ut saepius in eandem sententiarum

¹⁾ I, 1, 8. I, 7, ext. 4. III, 8, ext. 1. VI, 1, 11. VI, 2, 8. VI, 5, ext. 3. VII, 3, 8. VIII, 6, 4. VIII, 10, ext. 1. VIII, 15, 4.

conformationem incideret. Quod ad ceteras eius aberrationes a simplici ciuilique sermone et ad audaciam in translationibus attinet, eo magis auctorem hoc peruersum genus amplexum esse dolendum est quo meliorem scribendi indolem prodiderit, si quando ipse sibi frena et modum imposuerit. Quod ubi factum est, nam laudemus aliquando post continuam uituperationem, tersa plane et pura optimisque latinitatis auctoribus digna utitur dictione. Cuius ut nonnulla documenta afferam, libri primi, uel potius totius operis praefatio et potissimum prior eius pars specimen esse potest orationis cum perpolitae tum aequaliter et leniter fluentis. Lepida et uenusta relatio est de origine ludorum saecularium II, 4, 5. Facta aptis et uiuidis coloribus adumbrata celeriter et perspicue se excipiunt, nec quicquam quod desideres reliquum est; item (II, 6, 8) in narratione de uoluntaria Caeae mulieris morte, cui ipse spectator interfuit et in aliis quibusdam, quorum laetio rem memoriam retinentes, aliquamdiu nunc ab ipso scriptore discedamus, ut contemplemur operis post auctoris mortem fata et historiam.

HISTORIA CRITICA VALERIANI OPERIS.

Valerii dictorum et factorum memorabilium libros nouem tota antiquitate notos fuisse saepeque esse lectos cum ueterum scriptorum aperta testimonia tum alia quaedam quae mox recensimus non minoris momenti indicia demonstrant. Et primum quidem C. Plinius Secundus in enumeratione scriptorum, quos praecipuos duces habuerit, nominatim septimo historiae naturalis uolumine Maximum Valerium commemorauit, eumque in ipso opere ita in usum suum conuertit ut quibus locis eius potissimum auctoritatem secutus sit hodie quoque e rebus inde petitis facile et manifesto cognoscatur. Nam quae de similitudine formae concessit Valerius IX c. 14 excepto uno Hybreae Mylaseni exemplo omnia mutuatus est Plinius VII, 12, item VII, 48 et 50 omnia, nec sunt pauca, quae ille de memorabili senectute composuerat VIII, 13. Notabilis felicitatis quae tamquam specimina retulit Valer. VII, 1, ea occurrunt apud Plin. VII, 44 et 46. De moribus non uulgaribus Plin. VII, 53 multa hausit e Valerio IX,

12, §§. 2, 3, 8. Quae eodem Plinii libro capite praecedenti narrantur de Acilio Auiola et L. Lamia, qui, cum falso mortui crederentur, uiui comburebantur, ducta sunt e Val. I, 8, 12; quae c. 36 e Valerii V, 4, 7¹⁾.

Non ita exploratum est num Plutarchus quoque ipse inspexerit Valerii opera, quae bis citauit, in uita Bruti c. 53 de ultimis fatis Porciae, Bruti uxoris, in quibus referendis Valerii (III, 6, 5) et Nicolai philosophi testimonia componit, et in uita Marcelli c. 30 de ossibus interfecti imperatoris ab Hannibale Romam missis ad filium sed in itinere impetu facto in comitantes a Numidis quibusdam inter pugnandum dispersis ac perditis. Neque enim immerito omnino dubitatur de fructu, quem e Latinis scriptoribus ceperit Plutarchus, quippe qui sero demum ad has litteras percipiendas se conuerterit nec adeo multum in iis profecisse uideatur. Et sane altero loco non minus de Valerio quam de Liuiο errauit, quos diuersae famae auctores laudat, cum neque a Valerio V, 1, ext. 6 quicquam commemoratum sit praeter humanitatem Hannibalis, qua Marcelli caduer inuentum honorifice cremandum curauerit, neque a Liuiο XXVII, 28 traditum sit quod opinabatur Plutarchus, ossa eius ad filium Romam esse translata. Quam ob rem equidem suspicor eum aut Graecum aliquem scriptorem, qui Valerii mentionem iniecerit testimoniumque eius de sepulto Marcello adhibuerit, non recte intellexisse, aut, quod similis etiam ueri uidetur, nuntium de hac Valeriana relatione fortasse parum accuratum ab amico studiorumque adiutore acceptum non diligentius excussa ueritate reddidisse.

Frontinum uero, cum libros strategematicon componeret, cognitum habuisse Valerium Maximum et excerptisse apparebit comparatis his locis, quos ex uno utriusque scriptoris capite desumptos apposui, Frontin. III, 1, 31 et Val. II, 7, 4. Front. ib. §. 32 et Val. ib. §. 5, in quibus singula propemodum uerba sibi respondent. Front. ib. §. 26. Val. ib. §. 9. — Front. ib. §. 18. Val. ib. §. 15. — Front. ib. §. 44. Val. ib. §. 15. — Front. ib. §. 17. Val. ib. ext. §. 2. Reliquos cum huius tum aliorum capitum locos omisi, in quibus si probabilis, at certe minus manifesta est alterius scriptoris cum altero affinitas.

¹⁾ Cf. praeterea Val. I, 8, ext. 2 cum Plin. VII, 24. — Val. I, 8, ext. 6 cum Plin. VII, 50. — Val. I, 8, ext. 12 cum Plin. VII, 16. — Val. I, 8, ext. 14 cum Plin. VII, 21. — Val. I, 8, ext. 16 cum Plin. VII, 51.

Iam secundo post Christum natum saeculo hoc opere usus est A. Gellius, qui XII N. A. 7 ex eo narratiunculam illam de muliere quadam ueneficii rea et a Dolabella proconsule ad Arei pagi cognitionem reiecta desumpsit ipseque in fine addidit *Scripta haec historia est in libro Valerii Maximi factorum et dictorum memorabilium nono*. At nunc legitur in libro VIII (c. 1, amb. 2.). Itaque, cum probabile non sit Gellium aliam librorum distinctionem in suo Valerii exemplo inuenisse, aut ipsum scriptorem memoriae lapsu errasse aut librarium antiqui cuiusdam codicis in noctibus Atticis una addita lineola librum VIII pro VIII substituisse liquet. Credo alterum, quia Gellius, cum haec describeret, manifesto ante oculos habuit et inspexit Valerii librum. Cui opinioni ne id quidem obstat, quod Ioannes Saresberiensis Policrat. III, 9. (p. 244 ed. Lugdun. 1639) eadem re exposita aequae scribit *hoc ita fuisse nonus liber memorabilium dictorum uel factorum Valerii Maximi docet*, cum ea omnia e Gellii l. c. translata esse non adhibito primario fonte e singulorum uerborum consensu luce clarius appareat.

Proxime insequentium quoque saeculorum scriptores, quamuis a nemine eorum, qui nobis supersunt, excepto Prisciano Valerii nomen citetur, opera eius et nouerunt et in usum suum conuerterunt; ac saepissime quidem L. Lactantius Firmianus, cuius institutionum diuinarum libri, cum haud raro ita a Valerianis pendeant ut illorum historiae seruatis tantum non ipsis uerbis uerborumque ordine repetantur, non sunt nullius momenti in restituendo hoc libro. Etenim historia de Numae Pompilii libris in arcis lapideis sub Ianiculo repertis, quam refert Lact. I, 22. ed. Dufresn. I, p. 103, neque e Liuio manauit neque e Plinio, sed e Valerio Maximo (I, 1, 12), quamquam discrepat ab eo in praenomine Petilii scribae, in cuius agro cistae illae inuentae esse dicuntur. Neque etiam ad primariam Ciceronis auctoritatem Lactantius II, 4. ed. Dufresn. I, p. 127 rediit in recensendis Dionysii tyranni sacrilegiis sed iterum ad Valerium I, 1, ext. 3. Omnia deinde obseruatae aut neglectae religionis exempla, quae ille affert II instt. diu. 8. Dufresn. I, p. 140 sqq. ducta sunt e primo Valerii, in quorum uno de Iunonis Monetae uoluntario transitu in urbem Valerii errore et ipse deceptus est Lactantius, cum potius de Iunone Regina referre oportuisset. Mirum est uel in mendo consentire codices Valerii I, 8, 4 et Lactantii l. c.,

Fortunae etiam muliebre simulacrum, ubi legendum *muliebris*. Nondum uero Lactantius II, 17. Dufresn. I, p. 181, cum Valerium I, 1, 16 secutus scriberet de Iunonis ira aduersus Varonem consulem destricta, quod ludis Circensibus formosum puerum in tensa Iouis ad exuias tenendas posuisset, notabilem omnium nostrorum codicum corruptelam pro *tensa templo* exhibentium in suo exemplo inuenerat, necdum in eo interciderant libri primi tria capita II, III, IIII primique capitis extrema pars, quae temporum iniuria deperdita non nisi epitomis a Iulio Paride et Ianuario Nepotiano ex integro Valerii opere excerptis ad nostram notitiam peruenerunt. Inde enim hausit Lactantius quae narrat I, 22. Dufresn. I, p. 102 de Numae et Minois astutia, ut homines religionibus obstringerent, congressus sibi esse simulantium cum diis immortalibus, tum quae de Atto Nauio refert II, 8. Dufresn. I, p. 139 (Val. I, 4, 1.) et quae de Milesia Cerere tradit. Cf. Val. I, 1, ext. 5.

Denique Valerium Maximum, ut praediximus, nominatim commemorauit Priscianus VI comm. gramm. 1, 3 citauitque II memorabilem, (1, 10.), e quo affert *alienigena studia*.

Praeterii alios nonnullos antiquitatis scriptores, quos ipsa Valerii opera ante oculos habuisse uerisimile quidem est, certis tamen argumentis euinci nequit, neque utrum habuerint necne accuratius perquirere iuuat, quoniam e perpauca rebus, in quibus notabiliter cum eo conspirant quarumque consensus aequè probabilitèr e communi fonte deriuatur, non magnum critico negotio prodit emolumentum. Quod prodit quam maximum e compendiis huius operis antiquo iam tempore compositis. Quorum duo nuper in lucem protaxit A. Mai, alterum Iulii Paridis, fine quarti aut initio quinti saeculi confectum. et circa annum 500, ut mox uidebimus, a Rusticio Helpidio Domnulo, descriptum, alterum aetate paulo inferius et certe non ante sextum saeculum ponendum, Ianuarii Nepotiani.

Inde ab illo tempore paullatim euanuisse horum librorum notitiam colligitur cum ex epistula ad Victorem quendam data a Ianuario Nepotiano et epitomae eius proposita, in qua haec leguntur, *cum integra fere in occulto sint, praeter nos duo profecto nemo epitomata cognoscat*, tum eo quod nulla omnino abhinc eorum uestigia reliquiaeue in aliis scriptoribus, nedum in codicibus illa aetate exaratis nobisque seruatis deprehenduntur usque ad finem

noni saeculi, quo tempore scriptus est antiquissimus qui hodie extat liber olim Petri Danielis, nunc in bibliotheca Bernensi asseruatus. Nam de alio codice iam non superstiti, qui Bernensem haud ita multum, ut arbitror, praecedens et huius *et* omnium insequentium communis fons extiterit, infra docebimus.

Medio autem quod uocant aevo praeter Ciceronis libros philosophiam continentes uix alius ex antiquis prosae orationis auctoribus frequentius et cupidius lectus esse uidetur quam hic scriptor, qui non minus operis argumento et materia, cum facta dictaque in tota historia maxime memoratu digna tamquam morum doctor breuiter componeret, quam enarrandi ratione nitidula atque arguta admixtis multis sententiarum luminibus magnopere se commendauit et in hominum animos insinuauit, non recentioribus modo temporibus, uerum diu iam ante renata per Italiam litterarum studia. Multiplicatis igitur et diuulgatis inde a saeculo decimo membranarum primis, quantum equidem indagare potui, Valerii mentionem fecit Fulbertus cancellarius Roberti, Francorum regis, filii Hugonis Capet, postea episcopus Carnotensis, qui decessit a. 1027 uel, ut alii uolunt, 1031. Is monitus a rege Roberto ut inquireret 'si qua historia sanguinem pluisse referret', respondet ep. 95 ¹⁾ se Liuium, Valerium, Orosium, alios huius rei relatores inuenisse, et in epistula praecedenti (p. 87 ed. Paris.) prodigia quaedam e Valerii primo memorabilium libro, capitulo, ut ait, quarto desumpsit, quae nunc leguntur I, 6, 5. Quae capitulum discrepantia non est profecta ex errore Fulberti, cum in codice suo deperdita iam magna eius libri parte caput de prodigiis reuera quartum fuerit; sed in eo mire lapsus est, quod Valerio Rufi cognomen tribuit, non Maximi.

Abhinc magis indies percerebuisse horum librorum notitiam non tam codicum manuscriptorum frequentia ex illa aetate nobis relictorum, nam perpauci tantum eorum ad saec. XII recurrunt, quam crebra aequalium scriptorum testimonia declarant. Ioannes Saresberiensis, qui saeculo fere post Fulbertum eundem obtinuit episcopatum, interdum in epistulis (cf. ep. 172 in magn. biblioth. patrum ed. Lugd. p. 469.) Valerii mentionem fecit, sed multo saepius in libro, qui inscribitur Polycraticus siue de nugis

¹⁾ D. Fulberti, Carnotensis episcopi antiquissimi, opera uaria ed. per Carolum de Villiers. Paris. 1608. p. 90 et in magna biblioth. patrum ed. Lugd. T. XVIII.

curialium, ubi auctoris nomine aut appposito aut praetermisso integra ex hoc opere exempla interdum ne uerbo quidem mutato exscripta animaduertas, quamquam nonnulla, quae ab eo se accepisse simulat, spreto primario teste e recentiore aliquo scriptore ascita sunt.

Item Ioannis Saresberiensis discipulus, Petrus Blesensis, archidiaconus Bathoniensis, qui floruit circiter a. 1160, in epistulis saepenumero affert Valerianos locos. At ne hic quidem, licet et ipsos Valerii libros inspexisse putandus sit, omnia, quae ex hoc scriptore hausisse uideri uult, inde petiit, sed nonnulla a magistro Ioanne tradita recepit¹⁾, quod e tota excerpenti et describendi ratione apud utrumque congruente patebit comparatis Petri Bles. ep. 75 ed. Par. 1667. p. 112 et Ioan. Sar. Policr. VIII, 14 p. 612 et Val. VII, 2, ext. 11. — Petri Bles. ep. 79 p. 120 et Ioan. Sar. Policr. VIII, 11, p. 578 et Val. VII, 2, ext. 1.

Longe uero copiosissimum exemplorum e Valerii libris receptorum delectum inuenimus apud Vincentium Bellouacensem, qui plus trecentos locos ab hoc scriptore modo plenius, modo breuius aut retentis aut immutatis uerbis in historiale et in doctrinale specula transtulit. Dicit autem VII spec. hist. c. 123²⁾: *Praeterea temporibus Augusti fuit Valerius Maximus, sicut apparet ex ipso eiusdem uolumine, quoniam de dictis et factis memorabilibus antiquorum maximeque uirorum, qui apud gentiles et Romanos et Graecos habebantur famosi uel illustres, addens etiam ex propriis quaedam ad uirtutum commendationem et uitiorum detestationem pertinentia, luculento sermone conscripsit. In cuius VIII uel IX libro, ni fallor, ita dicit: Diuus, inquit, Augustus, qui nunc imperat³⁾. Ex hoc ipsius grandi uolumine plurima quoque in hoc opere per*

¹⁾ Ea res confirmationem affert Orellii suspicioni (hist. crit. epp. Cic. p. IX ed. alterius, qua Petrum Blesensem testimonium illud de frequentibus Ciceronis epistulis non e propria earum notitia reddidisse sed a magistro Ioanne accepisse coniecit.

²⁾ Ed. Mentelin. Argent. 1473. In Duacensi editione a. 1624 lib. VI, 123. Ita enim librorum distinctio in altera ab altera differt, ut lib. I ed. Duacensis in Mentel. secundus sit.

³⁾ Deceptus est Vincentius male intellectis Valerii uerbis IX, 15, 2, *ne diui quidem Augusti etiam nunc terras regentis excellentissimum numen intemptatum ab hoc iniuriae genere*, quae ne Dirksenius quidem (l. c. p. 17.) recte explicat, tamquam Valerius *etiam nunc* dixerit pro *etiam tunc*, cum aperte auctor de diui Augusti numine cogitauerit, etiam post mortem orbem Romanum imperio suo moderantis ac regentis.

diuersa loca inserui iuxta congruentiam temporum illorum, quorum illa dicta uel facta fuerunt. Manifestum autem est Vincentium, cum easdem fere Valerii narrationes doctrinali speculo intexuerit, easdem historiali, in utroque uolumine, si quando ab illius uerbis recessit, pariter uariatas atque immutatas, excerptisse quae ad rem suam pertinere uiderentur e Valerii aliquo exemplari, posteaque ex his excerptis desumpta operibus suis inseruisse.

Saxonem quoque Grammaticum penitus se demisisse in Valerii cognitionem neque solum totam loquendi consuetudinem ad illius locutionem conformasse eiusque ἀνυρολογία imitatum esse in historiis Danicis, uerum etiam integras sententias ab eo transtulisse recte iam a Stephano et recentioribus eius interpretibus animaduersum est. Cf. ed. Müller. I, pp. 9, 25, 33, 299, 516, II, p. 627, cett.

Saeculis denique XIII et XV quam late diuulgata fuerint haec opera per Germaniam, Gallias, Italiam argumento sunt cum frequentia scriptorum tunc temporis uiuentium testimonia¹⁾ ex iis petita, tum uersiones, quarum prima, quod sciam, Germanice emissa est ab Henrico de Muglein, ut ipse testatur in praefatione, bey keiser Karels zeiten des wirdigen nach Cristi gepurt tausend jar drei hundert jar und in dem neun und sechzigsten jar²⁾. Aliae uersiones Gallicae, Hispanicae, Italicae satis antiquae nominantur in Hasii exemplo T. III, p. 445, ubi editiones quoque ueteres copiose ac plene recensentur.

Sed commodum, quod ex his Valeriani operis uestigiis percipitur, si criticam artem spectamus, exiguum tantum est aut nullum, cum ex hac aetate permagnus nobis relictus sit codicum manuscriptorum numerus, neque illi auctores antiquioribus aut praestantioribus fontibus quam nobis hodie patent usi sint. Verum ne priorum quidem saeculorum, quae hucusque recensuimus, critici negotii adminicula tanti sunt quanti duae epitomae, quae antiquis etiam temporibus ex integris Valerii exemplaribus excerptae per tot saecula occultae atque intactae

¹⁾ Cf. Petrarchae de off. et uirt. imperat. ed. Basil. 1581. p. 388. rerum memorandarum II, p. 420; III, p. 434, alibi. Saepius Valerium adhibuit nomine non indicato Ioannes de Monsterolio († 1418). Cf. ep. 22. ap. Martène et Durand scriptt. uett. ampl. coll. II, p. 1359.

²⁾ Excusa est Augustae Vindelic. ab Antonio Sorg anno MCCCCLXXXIX. Codices eius extant in bibliotheca Augusta Vindob. Cf. etiam kritische beiträge der deutsch. gesellsch. z. Leipz. stück 3, p. 490.

latuerunt, donec nostra aetate ab Angelo Maio protraherentur in lucem. Quibus diuulgatis, cum nunc demum certa ratio ac uia emendandi huius scriptoris constet, dici uix potest quantam meruerit uir summus nostram futurorumque editorum gratiam.

DE IULIO PARIDE, VALERII MAXIMI ABBREVIATORE.

Epitomarum ab Ang. Maio in scriptt. uett. nou. coll. T. III, P. 3 editarum altera e Vaticano codice¹⁾, calligraphia, ut ait, et uetustate spectabili (saec. X.), descripta, in nostro proposito, quia et integra est et ad Valerii formam propius accedit, praestantioris utilitatis, auctorem habet Iulium Paridem, ut apparet ex epistula praemissa, quam speciosis magnisque litteris exaratam Maius aeri incidendam curauit. Verba epistulae haec sunt, IVLIVS. PARIS. LICINIO CYRIACO SVO. SALVTEM. EXEMPLORVM CONQVISATIONEM. CVM SCIREM ESSE NON MINVS DISPVTANTIBVS QVAM DECLAMANTIBVS NECESSARIAM. DECEM VALERII MAXIMI LIBROS DICTORVM ET FACTORVM MEMORABILIVM. AD VNVM VOLVMEN EPITOMAE COEGI. QVOD TIBI MISI. VT ET FACILIVS INVENIRES SI QVANDO QVID QVAERERES. ET APTA SEMPER MATERIIS EXEMPLA SVBIVNGERES. FINIT EPISTVLA. Sequitur hanc epistulam capitum index, quem nos in principio Valeriani operis exhibuimus, et deinde ipsa epitome, inscripta IVLII PARIDIS EPITOMA DECEM LIBRORVM VALERII MAXIMI.

In ea componenda auctor breuitatis maxime studiosus recidit omnia, quae simplicem factorum dictorumque relationem excedentia moram imponerent lectori, praeteriit crebras laudationes et uituperationes, quibus nimium se iactat Valerius, contraxit

¹⁾ Nro. 4229, formae quadratae membranaceo, binis columnis exarato. Continentur hoc libro Censorinus de die natali cum fragmento Censorino perperam ascripto, Praecepta artis musicae collecta ex Sex . . . Aug. de musica, Sermo, Plauti Aulularia, Iulii Paridis epitome Valerii Maximi, Pomponii Melae de chorographia libri tres. Vid. O. Iahn. prolegg. ad Censor. p. XVIII.

denique atque coartauit ipsas rerum narrationes longius productas retentis tamen, in quantum fieri potuit, uerbis primarii auctoris. Quae cum saepenumero rectius hic seruata sint quam in codicibus nostris, uitiosarum lectionum emendationes non uno loco aut nouas indicant aut temptatas iam a uiris doctis confirmant. Praeterea uiginti quattuor exempla libri primi, in omnibus bonis codicibus et in editionibus ueteribus omissa ac suppleta primum ab Aldo¹⁾, quae non antiquam Valerii compositionem sed abbreviatoris cuiusdam manum redolere bene senserat Vorstius, quem ad modum huc usque legebantur, eidem debentur Iulio Paridi, cuius reliqua quoque nunc innotuerunt excerpta, confecta ante quam Valerius haud exiguae illius particulae faceret iacturam. Simul uero integrum Paridis opus nunc editum coniecturam, quam a Vossio prolatam sed ne ab ipso quidem creditam alii sunt amplexi, integris Valerii libris iam diu deperditis qui ad hunc usque diem sub eius nomine circumferantur nihil esse aliud quam epitomam a Iulio Paride excerptam, insigniter refutauit, si tamen opus erat ea refutatione. Nam epitomae omnino, ne haeream in nomine auctoris, quid magis sit dissimile quam hi Valerii libri, quibus multa ubique demi possunt, nihil facile poterit addi, equidem me nescire confiteor.

Attamen praestantissimum hoc emendandi scriptoris adiumentum, cuius auctoritatem in hoc negotio iniuria parui aestimat Dirksenius²⁾, falsus etiam de mendosa, quam putabat, codicis Vaticani natura, ut eximiam nobis opem tulit, ita caute adhibendum erat, cum aliquotiens epitomator non solum in uerbis uerum etiam in rebus enarrandis notabiliter cum Valerio dissideret, aut mera negligentia in describendo et excerptando lapsus aut alio etiam ac Valerius fonte usus. In quibus maxime intererat discrepantiae nosse causam et originem. Nam si III, 6, 6 ed. Mai. contra Valerium (III, 6, ext. 1) retulit Artemisiam cum uiro Mausolo uiuam et spirantem componi se iussisse, liquet eum deceptum esse festiuitatibus male intellectis, quibus ille eam

¹⁾ Miserat haec exempla Aldo Cuspinianus quidam, qui, cum Viennae studia humanitatis profiteretur, inuenerat Valerium antiquissimum, in cuius principio quaedam haberentur numquam ante ab eo uisa. Cf. epistolam Aldinae editioni praemissam, quae inscribitur ALDVS RO. CVSPINIANO GERMANO S., recusam a Torrenio inter praefationes et dedicationes.

²⁾ Cf. actt. acad. litt. Berol. a. 1845. Die historische beispelsammlung des V. M. p. 4 et 5.

haustis mariti ossibus potioni aspersis tradit uiuum ac spirans Mausoli sepulcrum fieri uoluisse. Eiusdem neglegentiae est, quod (III, 7, 2 apud utrumque) inductus Valerii uerbis *in eadem domo* etc. praecedente Ti. Graccho ad eundem hunc Gracchum retulit quae Valerius recte de Gaio Graccho nuntiauit, et quod VI, 3, 1 Gracchorum filiis ius humationis ablatum esse scripsit. Cf. praeterea uu. *alterum ipso die triumphi* V, 7, 2 cum Val. V, 10, 2. — uu. *cum regnum Euboeae sibi proposuisset* I, 8, 10 cum Val. I, 8, 10. — III, 7, 1 cum Val. III, 8, 1, alia.

Plerumque uero, ubi a Valerio abbreviator discessit, hunc aliis quoque scriptoribus usum nonnulla assumpsisse et mutasse, interdum primarium Valerii fontem iterum adiisse et noua quaedam inde petita addidisse manifestum est. Ita enim tantummodo explicatur discrepantia, quae intercedit inter Paridem I, 2, 2 et Val. Max. I, 1, 17, cum quae hic uniuersae Potitiorum genti accidisse scripserit ille mire Ambiuio histrioni Potitiorum familiari tribuat. P. Clodii facinus, quod Val. VIII, 5, 5 breuiter tamquam sacrilegum flagitium denotauit, Paris eodem libro et capite uberius exposuit, eum bonae deae templum ingressum esse narrans, ut stupro pollueret. Temere III, 2, 17, nescio quo ex fonte desumpta, ad Valerii narrationem III, 2, 18 addidit *ictuque saxi vulneratus est*, quae merito Valerius omisit, cum non ea, de qua sermo est, tempestate M. Aemilius lapide percussus sit sed in turbis a C. Norbano die Q. Seruilio dicta excitatis. Cf. Cic. II de or. 47, 197. At III, 3, 8 uu. *qui gymnosophistae uocantur*, quae non habentur ap. Val. III, 3, ext. 6, fortasse ab interpolatore quodam Vaticani codicis adiecta sunt. De Anaxarcho philosopho uulgarem Paris sequitur famam, qua, cum a Nicocreonte tyranno in pilam coniectus tunderetur, euocasse fertur 'Tunde, tunde, follem feris Anaxarchi.' Longe aliter Val. III, 3, ext. 4. Deinde III, 2, 23, relata secundum Valerii uerba Caesii Scaeuae forti pugna, in fine addit *ipse interuentu commilitonum seruatus*, quae ducta sunt aut e Plutarchi uita Caesaris c. 16 (*αὐτὸς δὲ διεσώθη τῶν οἰκείων περὶσχύοντων*) aut ex alio scriptore eadem prodente. II, 2, 5 uu. *suis tamen mensibus*, quae non apparent apud Val. II, 7, 5, asciiuit e Liuii XL, 41; item uu. *tolle inquit cadauer* V, 7, 10 e Liu. II, 8 (Cf. Val. V, 10, 1.). Manifestum Valerii errorem confusis (VIII, 9, 1.) Valerio Publicola et Menenio Agrippa doctus abbreviator

bene correxit alterius nomine pro altero substituto, idemque fere accidisse uidetur I, 1, 2, ubi pro Valerii XV uiris (I, 1, 1.) Paridem, nisi librarii mendum est, e Cicerone (in Verr. III, 49, 108) decemuiros reuocasse arbitror. Plura inuenies in commentario nostro exposita.

Post explicitos autem nouem Valerii libros abbreviator decimum praeterea, quem falso eiusdem auctoris putabat, in compendium redactum annexerat, cuius capita, ut ex indiculo operi praemisso perspicitur, haec erant: I, de praenominibus. II, de nominibus. III, de cognominibus. IIII, de agnominibus. V, de appellationibus. VI, de uerbis. Verum ex his omnibus primum dumtaxat de praenominibus nobis relictum est. Cuius postrema uerba *Gaias esse se dicerent*, quae nunc quidem finem imponunt uniuersae Paridensi epitomae, mira prorsus excipit subscriptio, C. TITI PROBI FINIT EPITOMA HISTORIARVM DIVERSARVM EXEMPLORVMQ' ROMANORVM, quasi iam non Iulius Paris sed Gaius ille Titius¹⁾ Probus auctor totius sit epitomae. Et sane idem abbreviatoris titulus, qui in antiquissimum nostrum Bernensem Valerii librum quem ad modum infra eum descripsi transiit, cuinam tribuendum esset hoc compendium, de quo agimus, dubitationem iam mouit uiro docto, qui saeculo decimo uel sub noni finem illum codicem Bernensem, non ita multo ante exaratum, adhibito epitomae quodam exemplo, recensuit et emendauit, adeo ut propter istam ambiguitatem ipse incertus marginalibus aliquot additamentis ex ea epitoma desumptis praefigeret litteras BR. (breuiator) aut I. P. (Iulius Paris) aut denique semel IX, 11, 2 C. T. i. e. Gaius Titius. Nam ad inscriptionem capitis quarti libri VIII plene additum est *C. titus. t. de seruilibus*. (sic). Simul adnotatu dignum est in prioribus septem tantum libris, utpote in quibus codicis Bern. emendator nondum animaduertisse uideatur illam subscriptionem, occurrere notas I. P.²⁾; inde ab libro VIII c. 4, ubi extat illud *C. titus*, semper additamentis praeponi BR. excepto uno loco praedicto IX, 11, 2. Sed dubitauit iniuria. Certissimum enim testimonium in epistula ad Cyriacum supra exhibita, quo ipse Paris auctorem se confitetur epitomae eius et quocum plane consentit

¹⁾ Non duplici praenomine Gaius Titus, quem ad modum eum post Ang. Maium etiam nunc interdum inscite appellari uideo.

²⁾ Aliquotiens in his libris simplex praeponitur u. aut I.

inscriptio totius operis, nullo omnino iure remoueri potest, cum interim C. Titii Probi, ut mox uidebimus, aut nullum aut perquam anceps et exiguum in hoc compendio sit meritum.

Praeteritis autem passim ante Ang. Mai operam prolatis superiorum editorum opinionibus, quippe qui uix Iulium Paridem nouerint, nedum epitomae rationem aut C. Titii Probi subscriptionem, conuertar statim ad Theodorum Bergkium, qui nuper (Rhein. mus. neue folge. iahrg. 4. p. 120.) copiose quidem et docte de subscriptione illa eo usque neglecta disseruit, ingeniosaque diuinatione summas difficultates enodare conatus est, neque tamen mihi stabilitam iam tum meam sententiam potuit euertere. Res, per se sane obscura atque impedita, magis etiam perturbatur duabus praefatiunculis, quarum altera, quam Maius, cum abesset ab eo codice Vaticano, qui unus integrum hunc abbreviatorem nobis seruauit, e Pighiano exemplo desumptam decimi libri epitomae praeposuit, haec est: *Decimus atque ultimus huius operis liber seu studiosorum inertia seu scriptorum segnitia seu alio quouis casu aetati nostrae perditus est. Verum Iulius Paris, abbreviator Valerii, post nouem libros explicitos hunc decimum sub infra scripto compendio complexus est, per quod de nominibus, praenominibus, cognominibus atque agnominibus fuisse eundem a Valerio compositum coniectari licet. Verba quidem Iulii Paridis haec sunt, 'Liber decimus de praenominibus et similibus.'*

Altera recentior et ex priore, ut recte animaduertit Bergkius, descripta eamque ob causam nullius fere auctoritatis haec:

Decimus huius operis liber, qui et ultimus est, uel ex negligentia aut maleuolentia libroriorum deperit. Abbreviator titulos eius habebat integre fortassis. Tamen de uno tantum, hoc est de praenomine, epitoma repraesentabat¹⁾.

¹⁾ Ipse cum centum amplius Valerii codices modo accuratius modo celerius examinauerim, ne in uno quidem, qui saeculum XIII uetustate excederet, neque in ullo alicuius auctoritatis et pretii has praefatiunculas inueni, quae passim occurrunt in saeculi XIII, frequentius in saeculi XV libris. Ita, ut exempla afferam, priorem praefationem legi in codd. Vat. n. 1925 et 1928 membr. fol. saec. XV, in ms. biblioth. Arundel. in mus. Brit. Lond. n. 7 fol. saec. XV, in cod. chart. eiusd. biblioth. n. 256, quaternaria forma, saec. XV; alteram uidi in cod. Vat. n. 1917 membr. fol., qui exaratus est Veronae a 1328, in

Iam Bergkiius praefationem priore loco collocatam negat compositam esse a recentiore homine, motus potissimum, ut uideatur, commemoratione deperditorum nunc capitum de nominibus, de praenominibus, de cognominibus, cett. Dicit namque auctorem eius manifesto et ipsius Valerii opus, sed nouem tantum libros continens, ob oculos habuisse et abbreviatorem eius, atque hunc quidem integrum nondum amissis capitibus illis, quorum tituli in praefatione legantur, cum in ipsa epitoma nunc primum dumtaxat de praenominibus extet; illud uero *sub infra scripto compendio* referendum esse ad ea, quae in fine sequantur, *uerba quidem Iulii Paridis haec sunt; Liber decimus de praenominibus et similibus.*

Viro doctissimo concedamus oportet qui composuerit hanc praefationem Valerii nouem libros, qui nunc in codicibus circumferantur, cognitos habuisse, uidisse eundem eam epitomam, quam sub Paridis nomine nunc edidit Ang. Maius. Hanc uero epitomam etiamtum fuisse integram et cetera quoque de reliquis nominum generibus capita ipsa praeter illud de praenominibus amplexam esse non solum idoneis causis non poterit euinci, sed ne ueri simile quidem est. Decimum enim hunc librum Paridensis compendii non unum tantummodo caput de praenominibus sed et alia similia continuisse praefationis auctor procul dubio cognouerat aut e capitum indiculo epitomae praemisso (p. 2. ap. Mai.), e quo nos, etiamsi praefatio ista non ad notitiam nostram peruenisset, idem deberemus colligere; aut ex initio decimi huius uoluminis, quod in nonnullis Valerii interpolatis codicibus in hunc fere modum effertur, *Incipit liber decimus*

- 1) *de praenominibus* (uel singulariter *de praenomine*).
- 2) *de nominibus.*
- 3) *de cognominibus.*
- 4) *de agnominibus.*
- 5) *de appellationibus.*
- 6) *de uerbis*¹⁾.

Varro simplici in Italia etc. Ad tale initium haud dubie spectat praefationis finis, *uerba quidem Iulii Paridis haec sunt,*

cod. Vat. n. 1923 fol. min. saec. XV, in cod. Paris. n. 5851 saec. XV, in cod. Harleiano n. 2759 saec. XV, al.

¹⁾ Ita in Campensi codice, quo usus est Pigh. Atque eius quidem librarius duo postrema capita ex ingenio suppleuit inscripta *de appellationibus po-*

'*Liber decimus de praenominibus et similibus.*' Neque etiam cum Bergkio ad haec tantum uerba *de praenominibus et similibus* refero quod 'infra scriptum compendium' dicitur sed ad totum quod supererat decimi libri compendium cum hac inscriptione, amissae simul particulae indice. Prae ceteris autem probe tenendum est praefationis auctorem coniectura tantum colligere Valerium item decimo libro de nominibus, praenominibus, cognominibus, cett. egisse, qui si omnia ea epitomae capita integra ante oculos habuisset, sane minus timide locutus esset, cum Valerium decem libros composuisse eosque continuos excerptis Paridem persuasum iam haberet.

Opinatur igitur Bergkio priorem praefationem profectam esse ab epitomatore quodam Valerii, qui in ceteris a nemine praeterea pendens, cum in suo Valerii exemplo nouem tantum libros inuenisset, in Paridis opere unum insuper accedere uidisset, ut hunc decimum librum suppleret, Paridis epitomen adhibuerit. Illum nouum abbreviatorem sine dubio eundem C. Titium Probum esse, de quo in subscriptione agatur, quemque altera praefatio apud Pighium diserte auctorem prae se ferat. Nam Pighius praecedente Seb. Gryphio ita ediderat, *C. Titi Probi in epitomen suam praefatio.*

Miror uero prudentissimo et sagacissimo non fuisse suspectum Probi nomen alteri praefationi praefixum, cum praesertim in priore, quam illius fontem esse optime intellexit, nusquam eius hominis mentio facta sit, cumque iam Pighii adnotatio, hanc inscriptionem in multis codicibus desiderari, eum cautum reddere debuisset. Et abest sane ab omnibus libris, quos supra alterutram praefatiunculam exhibere dixi, excepto uno Parisino n. 5851, qui non solum praefationem C. Probo tribuit¹⁾ uerum etiam ipsum illud fragmentum de praenominibus. Etenim post uocem *repraesentabat* haec sequuntur, *decimi libri cari titi probi de praenomine epithoma incipit*, et in fine totius operis, *decimi libri cari titi probi epithoma desinit.*

Quae cum ita se habeant, dubitari omnino nequit quin ea praefatio, quam primariam diximus, profecta sit a docto quodam

testatum, de uerbis Romanae historiae, quas tamen ineptias ipse Pighius luce non dignas existimauit.

¹⁾ *In epithoma decimi libri cari titi probi praefatio incipit.*

librario, qui nouem Valerii libris descriptis¹⁾, cum praeterea decimum fuisse sex olim capita amplexum e Paridensi epitoma et eius inscriptione capitumue indice colligeret, hunc decimum, quem integrum interiisse putabat, in quantum potuerit fieri, e Iulii Paridis compendio suppleuerit. Quem doctum librarium pro certo affirmarem eundem fuisse atque illum, qui fine noni saeculi aut decimi initio librum Bernensem adhibita Paridis epitoma recensuerit, multa inde petita margini adiecerit, deperditorum quoque Valerio XXIII exemplorum compendia inseruerit²⁾, dummodo quem locum in eo codice obtinuerit haec praefatio possem significare. Nam ante decimum librum, emendatoris illius manu in fine codicis annexum, sedem suam numquam habuerat. Iam diuulgata ea paulatim per recentiores codices modo plena modo in breuius contracta, quem ad modum est quam secundo loco posuimus, alius superuenit librarius, qui subscriptione epitomae C. Titium Probum auctorem uindicari ratus, coniectura facillime quidem obuia³⁾ sed infelici, ut ipsum decimi libri compendium, ita praefationem quoque ei praepositam C. Titio ascriberet. Concedamus igitur Bergkio, nihil enim interest in hac re, priorem illam praefationem ad antiquiora tempora pertinere, credamus, quod mihi tamen non persuadetur, qui eam composuerit ipsum aliquando integra sex libri decimi capita, non unum dumtaxat hodie reliquum de praenominibus nouisse, at mittamus opinionem ne minimo quidem argumento fultam, qua Titius alterius auctor esse putatur.

Subscriptio codicis Vaticani, quae una auctoritas sola est, in qua nititur Titii Probi nomen, quid sibi uelit aut unde orta sit non aequè constat. Qua etiamsi docemur a Probo confectum esse libellum quendam, inscriptum *Epitoma historiarum diuersarum exemplorumque Romanorum*, tamen ne id quidem diiudicari potest, utrum illud Valerii fuerit compendium an alius scriptoris an complurium etiam auctorum. Nam ad solos Valerii libros abbre-

¹⁾ Cf. epistolae uu. *decimus atque ultimus huius operis* (i. e. Valeriani) *liber — aetati nostrae perditus est* et q. sqq.. Ita uix loqui poterat epitomator nouem Valerii libris in compendium redactis decimum ex alio compendio desumptum annexurus.

²⁾ Praemissis his uerbis, *In abbreviatore, qui et uetustus est, quaedam reperta sunt quae, quoniam nostro deerant, necessario suppleuit.*

³⁾ Reuoco in mentem eadem subscriptione deceptum emendatorem quoque libri Bernensis praecedentes etiam Paridis libros C. Tito tribuisse. Cf. p. 53.

uiatos ut pertinere quodam modo potest haec inscriptio, ita profecto in designandis huius uiri curis non est aptissima, seiunctis aperte exemplis Romanis ab historiis diuersis, quibus quid in hoc opere respondeat non assequor. Et si Bergkii opinabatur a Titio Probo quoque, quem ad modum a Iulio Paride, Ianuario Nepotiano, aliis, Valerii libros in epitomae formam esse redactos, summam tamen difficultatem, qui fieri potuerit ut ex hac eius epitoma repetita subscriptio in calce alieni prorsus operis adhaereret, quod inscriptum erat *Iulii Paridis epitoma decem librorum Valerii Maximi*, non expedisse se ipse uir doctus confitetur.

At nexus quidam necesse est inter utrumque fuerit. Putauerit igitur aliquis cum praedicto librario, quod maxime in promptu est, partem huius compendii, et quidem decimum de praenomine uolumen non a Paride sed a Probo esse compositum. Verum quid tum putemus de Paridis decimo libro, quem ab eo cum reliquis nouem comprehensum esse et epistula et capitum index documento sunt? Quis contra certissima haec testimonia totam illam particulam, quae coniuncta cum praecedentibus nobis tradita est, eidem auctori abrogauerit? Similia multa centum quoque aliis, quae excogitari possunt, opinionibus obstant. Itaque ut coniecturam proponam, cui saltem nihil aduersatur, fortasse C. Titius Probus antiquo tempore studiose etiamtum cogitantibus uiris doctis de conseruandis ueterum auctorum operibus complures similes inter se rerum memorabilium scriptores, a se ipso aut ab aliis in compendia redactos, in unam *συναγωγήν* collegerat, eique titulum praefixerat *C. Titii Probi epitoma historiarum diuersarum exemplorumque Romanorum*. Quorum scriptorum ultimum statuamus fuisse Valerium Maximum abbreviatum per Iulium Paridem, ut significabat epistula huic epitomae praemissa, priorem autem totius uoluminis partem alios nescio quos auctores continentem nostrae aetati deperditam esse siue casu, siue quia Rusticius Helpidius Domnulus, quem eadem subscriptio hunc librum descripsisse et emendasse testatur, solum Paridem posteritati seruare uoluerit, retenta tamen uniuersi operis subscriptione, atque omnia iam plana erunt, quae difficilia uidebantur explicatu, remota in primis mira illa de duobus auctoribus discrepantia, cum epistula recte Paridi, subscriptio recte Probo tribuat epitomen, ita ut neutrum testimonium mentiatur? Quae suspiciones quam sint ambiguae ipse bene sentio; sed donec probabiliora prolata erunt,

quae tamen inuentum iri fere desperauerim, sine ullo negotii nostri detrimento in his acquiescere poterimus.

Iam quis fuerit Gaius ille Titius Probus nec scimus et in tam ancipiti re tantaque eius nominis frequentia ne suspicari quidem possumus, probamusque Bergkium coniecturis omnino abstinendum iudicantem. Id certissime constat, falsum esse Grotefendium, cum Maii editionem ignorans duos homines statueret (zeitschr. f. alterthw. 1843, n. 22. p. 176), Gaium Titium et Titum Probum, temere, ut opinatur, confusos, decimumque librum a Tito quodam Probo conscriptum, sed a librariis ad Gaium Titium, Lucilianae aetatis oratorem¹⁾, relatum et ita subscriptionem ortam esse putaret. De tempore tamen Titii Probi fortasse licebit coniecturam facere. Sed antea de altera subscriptionis parte disseramus oportet.

Sequitur in Vaticano Paridis codice librarii et emendatoris titulus, ab eadem manu itemque litteris initialibus at paulo minutioribus exaratus, qui, ut fieri solet, e codice longe antiquiore transcriptus est, FELICITER EMENDAVI | DESCRIPTVM RABENNAE | RVSTICIVS HELPIDIVS DOMNVLVS VC²⁾.

Bene quidem Bergkius animaduertit hunc uirum clarissimum ad satis antiquum pertinere tempus, de ipso homine falsus est, cum eundem hunc esse Domnulum existimaret atque illum, quem poetam suae aetatis haud ignobilem celebrasset Apollinaris Sidonius IX epp. 15 his uersibus,

Seuerianus ista rhetor altius,

Afer uaforque Domnulus politius

Scholasticusque sub rotundioribus

Petrus Camoenis dictitasset acrius;

ad eundem Domnulum referendum esse idem nomen epp. IX, 13, ubi coniunctum occurreret cum Seueriano et Lampridio, colligendumque inde, comparata epp. III, 25, eum rhetorem Galliae fuisse et uixisse Maioriani imperatoris (457—461) temporibus. Cui opinioni parum firmo congruentis unius cognomenti, quod facile pluribus commune esse potuit, fundamento fultae nolo accuratius repugnare, cum quae opponam habeam probabiliora. Nullus enim dubito quin subscriptionis auctor ille Rusticius Hel-

¹⁾ Cf. Macrob. Sat. II, 12. III, 2. I, 16.

²⁾ Paruulae notae, quae hos tres uersus praecedunt (cf. ueteris scripturae specimen ap. Maium), ornatus causa additae esse uidentur.

pidius sit cuius extant tristicha quaedam et maius carmen de Christi Iesu beneficiis, edita primum a Georgio Fabricio in libro, qui inscribitur *Poetarum ueterum ecclesiasticorum opera christiana et operum reliquiae atque fragmenta etc.* Basil. p. 754, et deinde repetita in bibliotheca magn. patr. Paris. 1644. T. VIII et in bibl. maxima. patr. Lugd. 1677. T. IX. Tristicha illa apud Georg. Fabricium titulum prae se ferunt *Rustici Helpidii, V. C. exinlustris, exquaestoris, historia testamenti ueteris et noui.* Congruit igitur utroque loco Rusticii nomen, congruit nomen Helpidii, congruunt dignitatis notae V. C. Sed grauius argumentum e docta coniectura Fabricii et Sirmondi (in notis ad Ennodii episcopi Ticinensis epistulas VIII, 8 p. 39) repetitur. Nam quod illi iam ueri perquam similiter suspicati sunt, horum carminum auctorem eundem esse Helpidium diaconum, ad quem data sit Theoderici Magni regis epistula apud Cassiodorum IIII Varr. 24 et ad quem aliquot inter Ennodii epistulas pertineant, item inscriptae Helpidio diacono¹⁾, quem denique medicum Theoderici regis fuisse constat e Procop. I de bello Gothico²⁾ 1. p. 311. A., ei nunc quidem accedente subscriptione codicis Vaticani omnis dubitatio eximitur, cum egregie prorsus cum hoc eius munere in Theoderici aula conueniat locus, quo illam epitomen emendasse et descripsisse se testatur. Etenim Rauennam Theoderici regis sedem fuisse notum est.

Itaque Paridis epitome descripta est a Rusticio Helpidio circa a. 500. Rusticium autem cum necessario Titius Probus, hunc Iulius Paris praecesserit, altera ex parte definitum tempus ut artioribus finibus circumscribatur, confugiamus oportet ad ipsum opus. Nam quis fuerit quoue tempore uixerit Paris aut Licinius Cyriacus, in cuius usum ille Valerianos libros excerpserit, non minus in dubio uersatur quam quae de Titio Probo existimanda sint. Neque uero etiam a perscrutatione linguae et sermonis

¹⁾ VII, 7. VIII, 8. IX, 14. IX, 21. Cf. quae de Rustico Helpidio, nam sic hucusque perperam appellabatur, disseruit Bährus (die christl. dichter u. gesch. schreib. Rom's p. 69. Apparet genitiui Rustici terminationem in tristichorum inscriptione eodem modo uiros doctos induxisse ut Rusticum ponerent pro Rusticio, quem ad modum Titium multi propter simplex genitiui I in subscriptione Titum uocarunt. Sed ne quis dubitet de codicum scriptura, Rusticius quidam Selymbrianus occurrit in inser. ap. Grut. p. 1003 n. 4.

²⁾ *Μενὲ δὲ ἅπαντα ἐς Ἐλπίδιον τὸν ἱατρὸν τὰ εὐμπεσόντα ἐξεργῶν τὴν ἐς Σύμμαχον τε καὶ Βοέτιον ἀμαρτάδα ἔκλειπεν.* Cf. Ennod. ep. IX, 21. XI, 19.

huius epitomae multum sperare possumus, quoniam, licet recentioris aevi certa indicia habeat nulla, ut in excerptis e prioribus nouem libris pauca tantum abbreviatoris propria deprehenduntur, prementis nimirum ubique Valerii uestigia, ita exigua quae supersunt decimi libri fragmenta, ne explorato quidem quantum ex illis epitomatori, quantum primario auctori debeatur, de tempore, quo compositum sit id compendium, coniecturam facere non permittunt. Sed aliud et grauissimum quidem argumentum eodem hoc decimo libro continetur, quapropter aliquantulum in eo contemplan-do commoremur necesse est.

Nescio quomodo fugere potuerit uiros doctos, qui operam impenderunt huic libello, superstes illud caput de prae-nominibus fragmentum esse maioris cuiusdam grammatici operis duas, praecipuas orationis partes, nomen et uerbum, ita amplexi ut quae ex his ad antiquitatem, etymologiam, scribendi rationem aliasque grammaticae artis disciplinas spectarent, plene et copiose explicarentur¹⁾. Disseruerat enim auctor quinque capitibus de nomine, et primum quidem quattuor capitibus de nominibus propriis, 1. de prae-nominibus, 2. de nominibus (gentiliciis), 3. de cognominibus, 4. de agnominibus; deinde quinto de nomine appellatio²⁾, postremo capite sexto de uerbis. Quae quantopere sint aliena a mente et consilio Valerii eiusque libris factorum et dictorum memorabilium adeo planum est ut uix refutatione egeat eorum sententia, qui ipsum priorum uoluminum auctorem hoc decimum ideo adiecisse existimarunt ut frequentia, quae in illis deprehenderentur Romanorum uirorum et mulierum nomina, accuratius paulo explicarentur, tamquam grammatica de nominibus inquisitio faceret aliquid ad intellectum rerum antea expositarum aut interesse posset historiarum enarratoris uel rhetoris de ety-

¹⁾ Similiter artes de nomine et uerbo, sed solam linguam spectantes, composuerant Phocas grammaticus (Lindem. corp. gramm. I, p. 315. Putsch. p. 1683 sqq.), Consentius ap. Putsch. p. 2018, alii. Eodem proposito de cognominibus scripsisse puto Epicadum Cornelii Syllae libertum. Cf. Osann. beiträge zur griech. u. röm. litter. gesch. II p. 359. Lersch. zeitschr. f. alterthw. 1840 p. 109.

²⁾ Id significari inscriptione *de appellationibus* patebit comparatis Charisii uerbis V de idiomatibus p. 225 Putsch., *participia etiam sunt nomina appellatiua, ut amans, seruans*, cett. et p. 257, *quae autem pro appellationibus usurpantur* — *ut amans* et q. sqq. cum Diomed. I, p. 291 P. Scaur. ap. Diomed. I, p. 306. P. Quint. IX inst. or. 3, 9, ubi dicit Persium in hoc uersu, *et nostrum istud uiuere triste Asperi*, infinito uerbo pro appellatione usum esse et ibid. I, 4, 20 et q. sqq.

mologia, de scribendi ratione deque primariis causis nominum, quae forte se obtulerant, separato titulo disputare, ne dicam de eo quod, si illud animo proposuisset, certe non tam multus fuisset in exponendis nominibus, quorum ne mentionem quidem fecerat in priore operis parte. Nec magis toto argumento decimum hoc uolumen a Valerianis reliquis quam dicendi genere abhorret et stilo, quem tamen, quia non primaria eius libri forma sed compendium tantummodo ad nostra peruenit tempora, ex hac quaestione remouendum esse diximus, praesertim cum illam discrepantiam ipsis rebus plane diuersis effectam esse aliquo saltem iure obiceretur.

Quid, quod omnino hoc opus Valerii aetate compositum esse nequit? Constat namque certissime, quod praeter alios obiter iam Perizonius monuerat (anim. hist. c. 2. p. 71 ed. Harl.), omnia, quae de discrimine inter cognomen et agnomen iactari soleant, futilia esse recentiorum demum grammaticorum commenta, ueteribus agnomina plane fuisse ignota. Dubitationes autem nuperrime hac de re prolatae nullius fere ponderis sunt. Afferunt quidem Ciceronis uerba II de inuent. 9, 28 a Lambino sic edita, *nam et de nomine nonnumquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus cognomen quoque et agnomen intellegatur oportet. At uu. et agnomen* desunt in optimis quibusque codicibus mss. et in omnibus quibus usus est antiquissimis Orellius, meritoque iam dudum tamquam additamentum recentioris hominis expuncta sunt in uulgatis exemplis. Non commemorarem Ouidii uersum (ex Ponto. III, 2, 107.), quo olim praeter omnem rationem sic constituto, *Adiectique probent genitiua agnomina Cottae*, meam opinionem impugnavit I. G. Vossius de art. gramm. III, siue de anal. I, 7 in coll. opp. T. II, p. 121, ni Grotefendius (zeitschr. f. alterthw. 1843 p. 179), quamuis ueram scripturam acciperet, *genitiua ad nomina*, his uerbis aperte agnomen describi censuisset. Sed quidni illud potius, quod item adiectum ad nomen gentilicium cognomen ueteres summo consensu dicebant? An ipsum agnominis uocabulum necessario ex illa appellationis denotatione expromitur? Atqui legitur nunc in uulgatis editionibus instit. Iust. II, 20, 29, *si quis in nomine, cognomine, praenomine, agnomine legatarii errauerit*, et in cod. Iust. VI, 23, 4, *si in nomine uel praenomine seu cognomine seu agnomine testator errauerit*. Quid autem, quod priore loco u. *agnomine*, quamuis

seruauerit eam Haloander, in plerisque codicibus mss. a Schrader collatis non habetur, in aliis ualde incerta sede fluctuatur, a Theophilo graeco interprete reddita non est? Quid, quod altero uu. *seu agnomine* nec Haloander nec praeter alia praestantissimum Veronense exemplar (cf. ed. Kriegel) agnouit? Itaque sine dubio utroque loco superuacuum glossema extirpandum est. Nam ecl. basil. XXXV, 8, 3; Isid. or. I, 6, alia, ubi sane quattuor appellationes distinguuntur, uel propter aetatem non mihi obstare facile intellegitur.

In primis uero Grotefendium miror formam *agnomen* inuentam esse arbitrantem ante quam usu reciperetur *adnomen*, quod legitur apud Iulium Capitolinum in uita Veri imperatoris c. 3, cum si uerum esset quod nunc ibi editur, *nec aliud ei honorificentiae adnomen adiunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus*, litterarum tamen mutatio, quae est in *agnomine*, recentiorem saperet aetatem quam incorruptum *adnomen*. At Iulii uerba procul dubio sic scribenda sunt, *nec aliud ei honorificentiae* (i. e. nec alia honorificentia) *ad nomen adiunctum est*, quo facto hoc quoque ad irritum cadit Grotefendii argumentum solusque restat Appuleii locus (apolog. 38 p. 310 ed. Elmenh.), *Agnomena ei duo indita, Charon ob oris et animi diritatem sed alterum, quod libentius audit, ob deorum contemptum, Mezentius*; in quo, etiamsi uocabulum alias nusquam repertum praesertim in ore hominis, cui iure meritoque nouorum uerborum et insolentium locutionum affectatio exprobrata est, parum contra me ualeret, eo facilius adducor ut credam *cognomena* scribendum esse, quo frequentiore in usu haec potissimum forma apud recentioris aevi scriptores fuerit.

Iam quae inferiorum temporum grammatici subtilibus et artificiosis distinctionibus gaudentes uoluerunt esse agnomina, ea antiquos, qui tria dumtaxat nominum genera nouerunt (Iuu. sat. V, 126. Senec. de benef. III, 8. App. hist. praef. 13. Dig. XXVIII, 1, 21 §. 1.), constanter pro cognominibus habuisse docebunt, ut pauca afferam exempla e permultis, Cic. pr. Mur. 14, 31 et Val. Max. II, 7, 1 de Africani, Val. Max. V, 2, 7 de Pii, Senec. suas. 2 med. de Grandionis, Suet. Calig. 9 de Caligulae, id. Vitell. 18 de Beccionis cognominibus. Plura con-gessit Periz. anim. hist. c. 2. p. 70 Harl. Itaque non, ut opinatur Grotefendius, confusio in his diuersarum notionum deprehenditur, quemadmodum sane interdum miscentur cognati et agnati, sed

certa et perpetua ueterum Romanorum consuetudo. Inde a quarto demum saeculo modo haec, modo illa utriusque uocis differentia in libris grammaticis tractari coepit, egeruntque de ea argute magis quam docte Donat. ar. gramm. II ap. Lindem. segm. 2 §. 2. T. I p. 9. Charisius II instt. gramm. p. 125 P. (*cognomen quod nomini subiungitur, ut Scipio, agnomen quod extrinsecus adici solet, ut Africanus*), Diomedes de or. et part. or. I p. 306, Priscianus II de nomine p. 577 P., Asper Iunior ap. Lindem. segm. 5 §. 3. p. 311. (p. 1728 P.), Pompeius comment. art. Don. p. 99. ed. Lindem. aliique multi.

Quapropter cum neque totum illud caput de agnominibus aut inscriptio eius in indice seruata simulque primi capitis uerba (§. 2.) *quod ad ultimum dicitur agnomen* ab epitomatore ex ingenio addita esse probabile sit, et multo etiam minus de recentiorum librariorum interpolationibus cogitari liceat, quibus sane apud Ciceronem de inuent. l. c. suadentibus ita melioribus libris discrimen inter cognomen et agnomen debemus, opus hoc grammaticum, quod post nouem Valerii libros absolutos in compendium redegit Iulius Paris cuiusque ita abbreviati primum tantum caput ad nostra tempora peruenit, non facile ante initium quarti saeculi, nedum Verrii Flacci, quem Grotefendius auctorem putabat, aetate compositum esse potest.

Attamen cum scriptor, quisquis is erat, antiquos maxime et egregios fontes adierit, Valerium Antiatem, Q. Mucium Scaeuolam, Varronem, quos nominatim citauit (§§. 1, 2, 3), et Varronem certe ipse inspexisse existimandus est, res, quae ab eo traduntur, non sunt nullius auctoritatis exiguique momenti. Atque etiam Verrii Flacci opera saepenumero adhibita multaque ex iis recepta esse equidem persuasum habeo. Vt praeteream originationes quasdam utrique communes, quarum haud dubie magna pars ab ipso Varrone inuentore profecta est; alia utique artis-simam affinitatem produnt cum Verrianis, ut illa quae de Numerii nomine communicantur §. 3. Cf. Fest. u. Numer. p. 170 Müller. Sed pleraque quae huc pertinent docte et accurate iam persecutus est Grotefendius, cuius opinio magna ex parte in ea affinitate nititur. Quod si conceditur, remouetur simul aliud et grauissimum quidem argumentum, quo usus Grotefendius Verrio illud fragmentum uindicauit, cum ita facile explicetur quo modo fieri potuerit ut §. 2 uu. *quae olim praeenomina fuerunt nunc*

cognomina sunt, ut Postumus, Agrippa, Proculus, Caesar, quae sane optime in Flacci aetatem cadunt, cum qui primus his nomenclaturis usus sit de Gaio et Lucio Caesaribus et M. Agrippa Postumo, M. Vipsanii Agrippae filiis, et de Proculo Augusti liberto (Suet. Octau. 67) cogitasse uideatur, quomodo, dico, fieri potuerit ut haec potissimum exempla longe inferioris aetatis scriptor citaret. Asciiuit namque ea ex antiquiore et fortasse e Valerii Flacci quodam opere. Neque id ita inconsideranter et stolide fecit, siquidem eadem cognomina posterioribus etiam temporibus usu recepta erant. In fastis enim consularibus a. u. 935 extat Marcus quidam Egnatius Postumus Cos. suff., anno autem 1092 L. Aradius Valerius Proculus. Agrippae post M. Asinium M. f. Agrippam, cos. ann. 777, in fastis quidem non inueniuntur sed frequenter in inscriptionibus recentioris aetatis prodentibus. Cf. Murat. p. 1077, 1. 1544, 12. 1618, 2. cett. Atque etiam Caesaris nomen, quamuis post Neronem iam non familiam denotaret sed merus honorificentiae titulus euaderet, quem inde ab Hadriano designati Augustae maiestatis heredes obtinebant, semper cognominis instar habuisse manifesto liquet e ratione, qua de ea appellatione inferiorum saeculorum scriptores locuti sunt. Cf. Aelii Spartiani uit. imp. Veri c. 2, ubi, postquam L. Aurelius Verus Caesarem dictum esse tradidit, non absonum putat inquirere de prima eius appellationis origine relatisque compluribus interpretationibus ita pergit, *Certe, quaecumque illa felix necessitas fuit, unde tam clarum et duraturum cum aeternitate mundi nomen effloruit, hic ergo, de quo sermo est, primum L. Aurelius Verus est dictus, sed ab Hadriano ascitus in Aeliorum familiam et appellatus est Caesar*. Eodem modo nullo discrimine facto inter priorum et insequentium Caesarum appellationem Dio Cassius (XLVI p. 484 Reim.) πᾶσιν inquit, τοῖς τῶν Ῥωμαίων κράτος λαμβάνουσιν ἢ προσηγορία (cognomen) αὕτη ἐκνεύκηκεν. Cf. praeterea Vlpiani Traiani uitam, quae Sex. Aurelio Victori tributa est (uit. Caesar. 13), *abhinc diuisa nomina Caesarum atque Augusti inductumque in rem publicam uti duo seu plures dissimiles cognomento ac potestate dispari sint*.

Quae cum ita se habeant, uix opus erit pluribus euincere Verrium Flaccum non esse huius operis auctorem; unum tamen breuiter adiciam, aduersari Grotelendio notabilem quoque inter Verrianam et haec nostra fragmenta in quibusdam rebus discre-

pantiam, in quibus cur tam parum ipse sibi constitisset idem auctor non facile intellexeretur. Nam Sertorem auctor de praenominibus qui per sationem natus sit appellatum putat, Verrius ap. Fest. p. 340 Müll. aut a prendendo, quia, cum cuipiam adserat manum educendi eius gratia ex servitute in libertatem, vocetur adsertor, aut probabilius, qui sereret quid. Seruium ille dictum contendit in utero matris servatum, hic (ap. Fest. u. Nothum) susceptum matre serviente. Gnaeos, quos ille ob insigne naevi appellatos existimat, Verrius (ap. Paul. Diac. p. 96 Müll.) a generando et quidem a Graeco uerbo *γενεσθαι* ducit et ab eodem ipso maculam in cute. Alia nonnulla, in quibus discrepant, in commentario commemorabo.

Qua opinione remota, quis composuerit hunc decimum quem Iulius Paris Valerii putabat librum, superstitionibus tam exiguis fragmentis et ne eorum quidem antiqua forma neque habeo dicere et, ni alia prospera accedant fata, umquam inuentum iri despero. Epitoma, quam e nouem Valerii libris accedente decimo subditicio incerti auctoris excerpsit Paris, cum annum 300 p. Chr. n. excedere non facile potuerit propter causas supra a nobis expositas, necessario cadit in quartum aut quintum saeculum. Artioribus finibus nunc quidem Paridis aetatem circumscribere non ausim. Neque tamen post medium quintum saeculum epitomam eius confectam esse crediderim, quia circa ann. 500 iam Rusticius Helpidius Domnulus, ut praediximus, eam recensuit et descripsit, inter cuius operam et primas Paridenses curas aliquot saltem codices interpositos fuisse uerisimile est. Cui aetati ne Licinii Cyriaci quidem nomen in epistula epitomae praemissa repugnare uidetur, quod Bergkiius tamquam recentioribus temporibus proprium, quia Iulium Paridem antiquiorem putabat et fortasse iam Hadriano imperante uixisse suspicabatur, a librariis corruptum et cum Syriaco permutandum censuit. Extat autem idem cognomen in sepulchrali titulo ap. Murat. p. 890, n. 6. ¹⁾

Iam ex eadem epistula sequitur Paridem, ni consulto eum mentitum esse credideris, cuius tamen criminis idonea causa suppeditatur nulla, decimum illum suppositicium librum genuinum

¹⁾ T. AELIVS CYRIACVS AVG. LIB. CVBICVL. REFECIT SIBI ET SVIS LIBERTIS LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EORVM.

putasse et una cum Valerianis in compendium redegissee, haud dubie quia iam adhaeserat ei factorum et dictorum memorabilium exemplo, quo usus est epitomator. Aberat autem et iure quidem ab alio quodam codice, e quo omnes qui hodie extant libri manuscripti originem acceperunt. Cum illo cur coaluerit opus alieni prorsus argumenti et consilii difficile est dicta liberque manebit suspicionibus campus. Quod Valerius Antias primo capite de praenominibus nominatim citatur, profecto non potuit causam praebere, ut placuit cum aliis quibusdam Grotefendio, cur integer ille libellus Valerii putaretur Maximi, cum qui Valerii nomen ibi commemoratum ad nostrum Maximum referret eo ipso de diuerso decimi libri auctore doceri debuisset; neque enim Valerius Maximus de se poterat dicere in referenda sententia '*Valerius scribit*' et q. sqq.

DE IANVARIO NEPOTIANO ET ALIIS VALERII MAXIMI ABBREVIATORIBVS.

Hactenus quae ad Iulium Paridem pertinent copiosius paulo explicanda erant, quia in restituendo Valerii opere prima eius est et praecipua auctoritas. Breuius iam de altero epitomatore, quem Ang. Maius ante hos uiginti tres annos in lucem protulit¹⁾, de Ianuario Nepotiano agere licebit, quippe qui superstitibus XXI capitibus, quae duos tantum priores Valerii libros et initium tertii (usque ad III, 2, 7.) continent, a uerbis primarii auctoris adeo recesserit, tot etiam praetermissis aliis exemplis aliena admiscuerit ut paucis duntaxat locis insignius criticae arti inde redundet emolumentum. Ita non habentur in Valerianorum exemplorum serie sed aliunde arcessita sunt quae narrantur c. VII, 3, p. 100 Mai. c. XV, §§. 6, 7, 8, 12. Quae leguntur eodem capite §§. 17, 18, 19, 20 desumpsisse uidetur e Ciceronis III de rep. c. 3 et 4; quae IX, 21, p. 105, (*Cumque discerni ad sepulturam etc.*) ex eodem Cicerone de orat. II, 86,

¹⁾ Scriptt. uett. nou. coll. T. III, P. III, p. 93.

353; *ibid.* §. 27 Clipeae et Strabonis commemorationem e Plinii VII h. n. 21. Noua habet Nepotianus quae referuntur c. XV, 27 in fine, c. XXI, 3, p. 115. cett. Praeterea codex ille Vaticanus¹⁾, qui unus hoc fragmentum nobis seruauit, quantum decimum saeculum aetate non excedens teste Blumio (*Itiner. Italic.* III, p. 97), sed ex antiquissimo quodam libro lectu perquam difficili descriptus, innumeris scatet librarii mendis, saepissime tam illepidis et impeditis ut ueram scripturam ne coniectura quidem indagare permittant. Quo magis dolendum est quod, cum Maius in restituendo hoc scriptore aliter atque in Paride plerumque plus iusto arbitrio suo indulgeret, id quod planum fit e Blumii schedis, scripturam in illo codice inuentam rarissime apposuit, ita ut sciri nequeat quantam quae nunc ab eo eduntur mereantur fidem. Quapropter praecipua Ianuarii Nepotiani utilitas, ut recte animaduertit Maius p. XXIII, est quod Valeriani operis lacunam saepius iam commemoratam ipse quoque explet, sed non diuersa solum a Paride uerba ponit uerum etiam partēs

¹⁾ Est autem cod. Vaticanus n. 1321, membranaceus forma maxima, binis columnis exaratus, foliorum 279. Insunt Fol. 1—137 relatio synodi Chalcedonensis. Fol. 137—139 constitutiones Theodorici, Valentiniani, Marciani de synodo Chalcedonensi (editae a Labbeo, *biblioth. mss.* III, p. 1782—1786. 1807—1811.). Fol. 139—144 epistola fidei cathol. in defensione trium capitulorum. Fol. 144—147 epistola Cypriani ad cecilium de sacramento dominici calicis. Fol. 147—154 Ianuarii Nepotiani epitome Valerii Maximi. Fol. 154—271 XII libri S. facundi episcopi herminensis ecclesie prouincie africanæ ad Iustinianum imp. in defensione trium cap. Fol. 271—276 eiusdem liber contra Misianum scolaium. Fol. 277 quaedam de synodo a. 1078 (ap. Labbeum X, p. 369). Fol. 278 et 279 index recentiore manu scriptus. Ipse, cum Romae uersarer, integrum hunc librum deficiente tempore describere non poteram. Quare redux ex itinere Blumium V. Cl. per litteras rogavi ut apographum Ianuarii, quod eum Romae fecisse sciebam, mecum communicaret. Ille, ut est omni humanitate ac liberalitate instructissimus, pauca, quae inter schedas suas repperit, praeter codicis descriptionem primum caput et partem decimi ac finem epitomae continentia, promptissimo animo mihi misit; totum apographum se iam dudum amico dono dedisse rescipsit, sed non meminisse cuiquam. Ex eodem codice sine dubio Labbeus (*biblioth. mss.* I, p. 669) ediderat Nepotiani epistolam ad Victorem epitomae praemissam: *Ianuarium Nepotianum Victori suo salutem. Impensius quam ceteri adulescentes litteris studes, quo tantum proficis, ut exigas scripta ueterum coerceri, mi Victor. Quod iudicium etiam in senibus rarum est, quia recte dicendi scientia in paucis. Igitur de Valerio Maximo mecum sentis opera eius utilia esse, si sint breuia. Digna enim cognitione componit, sed colligenda producit, dum se ostentat sententiis, locis iactat, fundit excessibus, et eo fortasse sit paucioribus notus. Recidam itaque, ut uis, eius redundantia et pleraque transgrediar, nonnulla praetermissa conectam. Sed hoc meum nec uim antiquorum habebit nec fucum nouorum, et, cum integra fere in occulto sint, praeter nos duo profecto nemo epitomata cognoscat. Hoc tutius abutor otio. Heus censor piuetes (sic cod.) caue hic aliud quam breuitatem requiras, quam solam poposcisti. Cura, mi Victor, ut ualeas.*

quasdam Valerii retinet, quas a Paride omissas hactenus desiderabamus, uel quas Paris breuiauerat, ipse fere inlibatas excerptis uidetur. Itaque facturum me operae pretium existimaui, si deperditam hanc Valerii particulam, e sola Paridis epitoma, tamquam incorrupta ea uerba essent, in recentiores codices et inde in editiones translata, ex utroque abbreviatore, in quantum fieri potuisset, supplerem.

Quod Bergkii Ianuarium Nepotianum eundem esse suspicatur atque Nepotianum illum, quem Ausonius in commemoratione professorum Burdigalensium praedicauerit *carm.* 15, et Victorem, ad quem data est Nepotiani epistula, eundem atque C. Iulium Victorem, auctorem artis rhetoricae, quam edidit Ang. Maius (*scriptt. uett. nou. coll. T. I, P. 4.*) et ex eo Orellius inter scholiastas Ciceronis, coniecturae sunt solo ac nimis incerto conspirantis unius cognominis fundamento extructae, quae ipse quam fallaces sint Rusticii Helpidii Domnuli expertus est exemplo. Accedit quod epitomatoris sermo corruptus et interdum fere barbarus dicendique genus rude prorsus atque incultum sextum septimumue potius quam quartum saeculum prodere uidetur, et querellae quoque, quae in epistula iactantur de inertia hominum, eloquentiae ac litterarum studium foede neglegentium, et de Valerii operibus tantum non obliuioni traditis, melius his recentioribus quam Ausonii, Symmachi, Ammiani aequaliumque temporibus conueniunt. Quapropter in tanta utriusque nominis frequentia, nam et Nepotiani sat multi nominantur et Victores, nos quidem talibus suspicionibus abstinemus.

Media autem aetate cum uno aliquo exemplo, quod iam non extat, seruati Valerii libri multiplicatis paulatim codicibus latius diuulgati essent, denuo librarii epitomas conficere coeperunt, quarum haud paruus numerus hodieque in bibliothecis latet et semper, si paucas exceperis, sine ullo litterarum detrimento latebit. Fortasse in earum quas excipiendas esse dixi numero referendum erit compendium quoddam, de quo seruato in duobus codicibus, Thuaneo regiae bibliothecae Parisiensis n. 4952 et Vaticano n. 3307, cum me notitia effugisset, M. Hertzius certiore me fecit¹⁾. Exhibent autem hi codices anthologiam quandam

¹⁾ Cod. ille Thuaneus n. 4952, olim Colbertinus 1566, saec. XII, membraneus forma quaternaria, continet Iustini historias, tum epistulas duas medii aevi, tum Prisciani praexercitamenta rhetoricae, deinde *Ex Maximii Valerii*

ita institutam ut e Valerii Maximi historiis et A. Gellii noctibus Atticis alternis uariant excerpta, quorum tamen, quamuis non pauca Valerii Maximi amplectantur, auctoritas in restituendo hoc scriptore quantum ualeat ex iis, quae M. Hertzius mecum communicauit, non satis constat, insignior utilitas certe nulla prodiit. Magnopere uero alio compendio adiutus sum, quod e codice Gudiano n. 166 (ap. Ebert. catal. bibl. Guelf. n. 303 et 388) desumptum et littera *T* notatum in uarietate scripturae integrum adhibui. Excerptum enim e libro non infimae notae necdum foedato interpolationibus falsisque recentiorum hominum coniecturis, cum abbreviator non nimia resecans Valerii uerba plerumque retinuerit, boni codicis uicem obtinet. Reliquae epitomae a me aut ab aliis inspectae, quippe quae non ultra saec. XIII recedant, omnino nullius pretii sunt. Sic illae, quas Ang. Maius repperit in cod. Vat. n. 5817 et in Ottobon. n. 1876, paruulumque epitomae fragmentum, quod est in cod. Guelferb. n. 894, inscriptum *Ex libris Valerii Maximi mirabilium dictorum et factorum*¹⁾, quocum artissimo nexu cohaerere uidetur aliud compendium eodem modo incipiens uu. *Sulpicio sacerdote inter sacrificandum lapsus apex de capite* etc. in codice n. XCIII bibliothecae ciuitatis Lipsiensis, saec. XIII et XIII exarato, quem descripsit Naumann in catalogo eius biblioth. p. 29, ipse non uidi. Neque alia ratio est florilegii in cod. Vatic. 5114, ubi excerpta fiunt e Valerio. Quod enim Maius (praef. p. XXIII) ex hoc codice ineditam huius scriptoris particulam eruisse sibi uisus est, ex integro olim opere desumptam, fallitur. Nam uu. *sic dii spretis monitis excandescunt, sic humana consilia castigantur, ubi se caelestibus praeferunt*, quae ibi excipiunt L. Iunii exemplum (I, 4, 3, in lacuna libri primi suppleta e Paride), non desiderantur in libris nostris, ut opinatur uir doctus, sed leguntur paulo post I, 6, 11 fin. et multo quidem correctius in optimis quibusque codicibus,

et Agellii libris excerpta. Codex alter Vaticanus n. 3307, item saec. XII, membranaceus est forma duodenaria.

¹⁾ Incipit uu. *Sulpicio sacerdote inter sacrificandum lapsus apex de capite sacerdotium abstulit*. Cf. Val. I, 1, 4. Sequuntur deinde decurtata eiusdem capitis exempla 5, 13, ext. 3. cap. V de ominibus 2, 3, 9. cap. VI de prodigiis ext. 2, 3; tum: *Qui ad senectutem celibes peruenerant digni iudicati sunt puniri eraque pro pena in erarium ferre iussi sunt camillo postumio censoribus. Avaro numquam deerit causa negandi*, quae pertinent ad Val. II, 9, 1. Interpositas deinde glossas quasdam 'In canticum Miriam' alia excipiunt exempla excerpta e Val. III, 4. IX, 13, 2. IX, 1, ext. 3. VIII, 13, ext. 1 et 2. etc.

Sic deorum sprete monitus excandescunt, sic humana consilia castigantur etc. Aliud compendium nullius, ut uidetur, pretii composuit Io. Honorius ¹⁾, quod typis impressum in eadem bibliotheca Lipsiensi rogatus a me per litteras inspexit amicus meus Carolus Nipperdeius. Inscriptum esse refert *Epitomata super nouem libros Valerii Maximi de dictis factisque memorabilibus diligenter et accurate a Magistro Iohanne Honorio Cubitensi recollecta*. In fine operis legitur *Epitomata in Valerii Maximi libros nouem — recollecta impressit Liptzik uir diligentissimus Iacobus Abiegnus* (Tanner) *Herbipolensis anno salutis 1503*.

DE VALERII MAXIMI CODICIBVS MANVSSCRIPTIS.

Vertimur nunc ad manuscriptos Valerii libros, quorum in bibliothecis Germaniae, Heluetiae, Italiae, Galliae, Britanniae permagnus numerus extat; qui uetustate excederent saeculum quartum decimum, non adeo multi innotuerunt. Prius uero quam de libris uerba faciam, quos ipse inspexi atque examinaui, cum has terras festinandi necessitate imposita celerius quam gratum erat perlustrarem, quosnam codices adhibuerint priores editores inde a Pighio breuiter exponendum uidetur. Nam qui ante Pighium Valerium in lucem emiserunt de codicibus, quibus usi sint, ut ferebat mos illorum temporum, rationem omnino non reddiderunt. Ille autem uir doctissimus, qui primus maiorem diligentiam et eam curam huic scriptori impendit, ut non immerito Valerii sospitator diceretur, primusque condidit uulgatam quae uocatur eius scripturam, hucusque omnibus fere editionibus subiectam, in restituendo hoc opere 'octo uel decem', ut ipse ait, 'manuscriptis archetypis' adlatus est. Quos omnes, unum fortasse si exceperis, et recentiores fuisse neque magnae auctoritatis e uariis interpolationibus atque emendationibus colligitur, quas ex unoquoque enotauit Pighius, temptatis, ubicumque sententia mendo aliquo scripturae perturbata aut erat aut esse uidebatur librariis.

¹⁾ Cf. Io. Alb. Fabricii biblioth. Latin. T. II, c. 5.

Sunt autem hi: 1. codex Susianus, quem ab Iacobo Susio accepit, 2. liber Theodori Pulmanni, 3. codex Gemblacensis monasterii, post Cauchianum librum fortasse optimus inter Pighianos, 4. cod. Coloniensis¹⁾, 5. cod. Wincheliani collegii, 6. cod. Atrebatensis collegii, 7. Campense exemplar, in quo exempla, in primo Valerii deperdita et a correctore libri Bernensis e Paridensi epitoma in primo eius codicis folio suppleta, suo loco inserta itemque e Paride decimi qui putatur libri reliquiae in fine adiectae sunt, praescriptis titulis *de nominibus, de praenominibus, de cognominibus, de agnominibus, de appellationibus potestatum, de uerbis Romanae historiae*, quorum capitum duo postrema, *de appellationibus potestatum et de Romanae historiae uocabulis* utcumque suppleta statim excipiunt superstes fragmentum de praenominibus, sed recte ab ipso Pighio recentiori librario tribuuntur luceque uix digna iudicantur; 8. cod. Io. Sambuci, qui et ipse Pseudo-ualerianum illud habuit decimum uolumen. Suspicio idem hoc esse exemplum, quod nunc asseruatur in bibliotheca Augusta Vindobonensi, cuius sane cod. n. CLXXI (ap. Endlicher. in catal. codd. philoll. Latt.) et sequens n. CLXXII olim Ioannis Sambuci fuisse perhibentur. Vetus autem codex, qui saepe in hoc fragmento a Pighio commemoratur, aut Sambucianum aut Campense exemplar est. Restat optimus inter Pighianos, 9. Io. Cauchii (van Cuyck) codex Batauus uel simpliciter Cauchianus. At is si quis alius caute debebat adhiberi; est enim aut idem prorsus, quem nos abbreviatum Guelferbytanum appellare solemus, quod mihi ueri uidetur esse similis, aut ex Guelferbytano illo descriptus, quocum et in reliqua uarietate et in lectionibus huic libro plane singularibus adeo consentit²⁾ ut pauca, quae discre-

¹⁾ Miror quod Pigh. p. 678 ed. alter. (ap. Torr. p. 105.) duo exempla Coloniensia a Io. Metello Icto accepisse se scripsit, cum ex uno tantum in notis commemoratae sint uariae scripturae.

²⁾ Cf. uarietatem meam scripturae sub *I* et Pighii adnot. de cod. Cauchiano II, 4, 4 in uu. *ad id tempus*; VII, 3, ext. 9 in uu. *ad communionem ciuitatis usque*; V, 3, ext. 3 in uu. *tacent mutae illorum umbrae*; VI, 2, 5 in uu. *efficaces futurae pro noxio*; V, 2, 8 in uu. *uietis cicatricibus pro uetustis cicatr.*; VI, 3, 3 in uu. *libertatis adhuc custos etc.*; VII, 3, 1 in uu. *quam se proxima aqua*; V, 2, ext. 4 in uu. *beneficio enim Scipionis*; VIII, 8, init. in uu. *subnecti debet*; IX, 2, 1 in uu. *ad eius supplicium*; VI, 9, ext. 7 fin., ubi notabilis lacuna eodem modo in utroque expletur; I, 7, ext. 10, ubi post uu. *tamquam superuacuum damnauit* in utroque e Cic. de diu. I, 27 additum est *idque uisum pro nihilo ducens*.

pant, Pighii negligentiae imputare non dubitem. Quod quominus faciam non impedit codicis Cauchiani testimonium bis citatum in particula libri primi, quam consulto praeteriit abbreviator Guelferbytanus, cum exemplis probare possim Pighium de codicibus suis non semel seu consilio seu leuitate esse mentitum. Accuratius describetur hic codex infra sub *I*.

LIPSIVS, qui breues sed nequaquam spernendas notas ad alteram Pighianam Valerii editionem adiecit, duobus libris usus est, 'quos Vltraiecto benigne ei curarunt uiri cl. Lambertus et Hadrianus Vanderburchii', eosdem ut puto Vltraiectinos, e quibus postea Torrenius excerptam scripturae uarietatem accepit a Drakenborchio, quorumque alter (Vltraic. 1. ap. Torr.) ita consentit cum libro nunc quidem Berolinensi sed olim et ipso Vltraiectino ut nullus dubitem quin unum idemque exemplar sit. Quem codicem, ante quam Berolinum transferretur bibliothecae electoralis Brandenburgicae, Vorstius quoque adhibuit, equidem integrum contuli, quamquam non optimae est notae, descripsique infra sub *D*. Alter uero Vltraiectinus, quantum e uarietate scripturae apud Torrenium dinosci potest, nullius omnino auctoritatis est.

Praestantissimo et antiquissimo omnium qui hodie extant Valerii libro, olim Petri Danielis Aurelianensis, nunc bibliothecae Bernensis, usus est Christophorus COLERVS, qui tamen homo, cum uel in paucissimis, quae inde exciperet, saepissime mentiretur aut non discreta primaria eius scriptura a recentiorum emendatorum interpolationibus, aut quod frequenter de uno aliquo uocabulo agens reliquorum, quae simul citauit, rationem non habuit, sed praeposteram uulgatam lectionem Bernensi quoque tribuit, aut denique in enucleandis litterarum ductibus eo foedius lapsus quo sunt nitidiores et lectu faciliores, plus fere nocuit opera sua quam profuit. Itaque denuo diligenter et accurate ipse hunc librum excussi et contuli. Pluribus describam paulo post sub *A*. Item examinaui alterum Bongarsianum in eadem nunc bibliotheca asseruatum (Sinner. cat. mss. Bernn. I, p. 620), sed perquam exiguum tantummodo fructum ex eo percipi cum intellegerem, iure meritoque spreui.

IO. VORSTIVS duobus adiutus est exemplaribus manuscriptis bibliothecae electoralis Brandenburgicae, quorum alterum olim Vltraiectinum, nunc Berolinense (*D* inter meos), antea iam

non esse diximus magnae utilitatis, alterum, nunc item Berolinense, longe plerisque aliis praeter Bernense praestat auctoritate atque fide. Vtriusque integram huic editioni inserui uarietatem. Descripta sunt in recensione meorum librorum sub *C* et *D*.

De TORRENII singulis codicibus difficile quidem et incertum est iudicium. Congesta namque e quadraginta, si recte numeravi, libris mss. uasta atque incondita uariarum lectionem mole, cum in inuestiganda genuina scriptura plus multis quam probabilibus testibus tribueret, codicum in lectione aliqua conspirantium plerumque numerum potius ac genera quam nomina apponere solet. Attamen quae nominatim citantur testimonia eiusmodi sunt ut inter omnes Torrenianos libros ne unum quidem alteri Berolinensi meo (*C*), ne dicam Bernensi, parem esse auctoritate quouis pignore contendam. Praeterea paucos tantum uir doctus ipse inspexit, plerorumque collationem ab aliis accepit, non continuam sed passim et interdum non nisi in primis Valerii libris institutam ac ne ibi quidem semper, ut mihi uidetur, accuratam, quod prae ceteris cadit in uarias scripturas a Gudio e uiginti quinque codicibus excerptas, quas Perizonius testamento bibliothecae academiae Lugdunensis legauerat. Horum XXV codicum, quorum catalogum reperies apud Fabricium (biblioth. Lat. Vol. II, lib. II, c. 5) et inde desumptum in Torrenii praefatione, equidem ipse tres excussi, Vaticanum primum (n. 1928) et qui Gudio appellantur Heinsiani, nunc inter Gudianos Guelferbytae bibliothecae n. 886 saec. XIII et 887 saec. XV, omnes aequae nullius fere pretii.

Eodem Perizonii legato academiae Lugdunensi cesserant collationes codicis Copesiani, in margine Pighianae editionis a. 1567 ascriptae, quo codice usus erat Perizonius in adnotationibus ad Valerium ex schedis eius primum a Torrenio editis, itemque aliorum quorundam librorum, quos deterioris etiam notae silentio praetermittam. Copesianus autem, cum constanter fere consentiat cum Guelferbytanis meis *E* et *F*, quid ualeat in restituendo hoc opere ex iis mox apparebit, quae de his exponemus libris. Extant praeterea in eadem bibliotheca octo codd. manuscripti, quos Leidensium nomine comprehendit Torrenius, plerosque ipse contulit, sed ita ut in uarietate inde enotata nihil omnino inuentum sit, quod sinceriores proderet fontem. Immo quintum et septimum, qui saepius quam reliqui nominatim citantur, e